

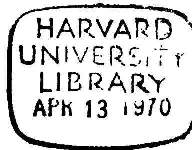
BEKSICS GUSZTÁV POSZTHUMUSZ MŰVE

A SZABADELVÜPÁRT TÖRTÉNETE

BUDAPEST
Rákosi Jenő Budapesti Hirlap Ujságvállalata

M DCCCC VII

BUDAPESTI HIRLAP NYOMDÁJA.

Beksics Gusztávról.

A roppant érdekes és tanulságos fejtegetéseket, melyek az olvasót e kötetben várják, ***Beksics*** *Gusztáv a Budapesti Hirlap jubileumi lapja számára irta. Nagy kedvvel dolgozott e nem közönséges munkán és sürüen érintkezett is velünk. Egy napon délelőtt tizenegy órakor még itt járt, jelentette, hogy munkája vége felé jár, azután elment s délután két órakor hirét vettük, hogy hirtelen meghalt.*

Jubilálni akartunk ezzel a derék munkával és ime a jeles szerző halotti pompájának lesz része, mint poszthumusz alkotás. Kiadjuk s forgalomba hozzuk az elhunyt publicista siremléke javára; a ki szerette, becsülte, méltányolta az irót, megrendeli magának e könyvet s ezzel hozzájárul irója siremlékéhez és könyvesházába emléket tesz le az iró kezéből: utolsó munkáját, utolsó gondolatait, elméjének utolsó fölforrását, szivének utolsó hevületét.

Beksics Gusztávot ugyanis egészen megtalálja az olvasó ebben a könyvben. Lüktető szines stilusát, elméje találékonyságát, szemhatára nagy területét, látásának élességét, gondolatai s eszméi szabatos világosságát, céltudatosságát, széleskörü tudását s mindig feje felett tündöklő vezércsillagát: magyar érzését.

Volt nekem egy jogászkori barátom, a ki a pécsi szemináriumból jött ki jogásznak. Becsvágyó, képzett, tehetséges dunántuli fiu volt, a kinek azonban az energiája hiányzott, hogy e becses tulajdonságai érvényesüljenek. Irt egy fantasztikus didaktikus drámát is, a melyben kaotikus rendszertelenséggel irta bele minden gondolatát. Többet ennél nem irt és valahol mint középiskolai tanár halt meg idő nap előtt. Ez a barátom egyszer felkeresett és igy szólt hozzám: Nem tudnál-e kenyeret adni egy tehetséges fiatalembernek, a ki kollégám volt a pécsi papnevelőben s ki uj pályát keresni jött fel Budapestre: irói pályát.

— Megpróbálom, — mondám, és csakugyan sikerült a fiatalembert bevinnem a „Pesti Naplóba“.

*Ez a fiatal ember **Beksics** Gusztáv volt, az esetnek éppen harminchat éve.*

Különös, hogy véletlenül én tettem elejbe Budapesten az első kalamárist, tollat és papi-

rost, és két-három órával hirtelen halála előtt is nálam jár, hogy az én kalamárisomból, az én papiromra irja meg hattyudalát, de már nem az én tollammal többé.

Az ő legsajátosabb, egyéni tolla az, a melyet forgatott, senki máséhoz nem hasonló, senkiével össze nem téveszthető. Azok közé a politikai irók közé tartozott, a kik a magyar közélet számára eszméket termeltek, a kik halálukkal s munkáik elhalaványodásával is el nem enyésznek, mert koruk gondolkozását táplálták eszmékkel, fejlődését irányitották és politikusoknak és iróknak anyagot adtak okoskodásra, cselekedetekre. Ezért hosszu időn át meg fognak emlegettetni, mert eszméik mint élő, ható erők közöttünk járnak és bennünket időről-időre ujra meg ujra megkisértenek és megtermékenyitenek.

A hátramaradottak, a család, a barátok egy hagyományos kegyeleti érzésből iparkodnak kedves halottjuknak emléket állitani, a mi ugyszólván tiltakozás az elmulás, az elfelejtetés ellen. A közéleti érdekeltség csodálatosképpen azok sirjára siet emléket állitani, a kiket az elfelejtetés veszedelme nem környékez, a kik nem multak el nyomtalanul, a kik csak testileg költöztek el, de müveikben, cselekedeteikben, termelt eszméik képében még nemzedékeken át élve köztünk maradnak.

Ezek közé soroljuk mi Beksics Gusztávot,

azért adjuk ki emlékül utolsó munkáját könyv alakjában, saját költségünkön, az egész nyers bevételt felajánlván az ő siremlékére, a melyet terveztünk, a melynek létesitésében a családjabelieket hathatósan szeretnők istápolni. A ki tehát e könyvet megvette: hozzájárult az emlékhez. És ki ne venné meg, a ki egy eredeti, igen termékeny, igen lelkes, igen képzett, sokoldalu és fényes irói tulajdonságoktól érdekes és élvezetes iró, egy nevezetes magyar publicista utolsó gondolataival barátkozni óhajt s kezét nyujtja, hogy jeltelen ne maradjon a korán sirba dült érdem pihenő helye.

Budapesten, 1906 december havában.

Rákosi Jenő,
a Budapesti Hirlap főszerkesztője

Az előadandó tények miatt tán megfelelőbb lenne, a jelen fejtegetésnek azt a cimet adni, hogy a pártok története a 67-iki kiegyezés óta. Sőt tán még találóbb cim lenne: *Az eszmék története 1867 óta.* A jelen munka ugyanis főleg azokat az eszméket vizsgálja, melyek alapján a Deák-párt, a szabadelvüpárt s az ellenzéki pártok az uj és a nemzeti Magyarországot meg akarták valósitani. Ez eszmék hatása alatt a pártok bomladoztak, ujjáalakultak s létrejött bizonyos törvénye a pártalakulásnak parlamentünkben. Ha mégis megtartom *A szabadelvüpárt története* cimet, annak az az oka, hogy a szabadelvüpárt volt legtovább a magyar politikai élet gerince, s e körül csoportosult a többi párt, ellenzéki szempontjaik szerint, s ezek részben ki- vagy bevonultak a szabadelvüpártba, szintén az eszmék hatása alatt, melyek éppen napirenden voltak.

Az olvasó minden pártra vonatkozólag talál e fejtegetésben dicsérő és kárhoztató megjegyzéseket s igy a szabadelvüpártra is. E megjegyzések azonban mindig tárgyilagosak igyekeznek maradni s ezek által is e munka be akar világitani a már letünt kor szellemébe. Épp azért a jelen munka főleg azokat a korszakokat tárgyalja, melyek némileg, ám még mindig anticipált történetirás számára már eléggé be vannak mohosodva. Az utolsó konkluziók itt nem foglalnak helyet, sőt még a Bánffy- és Széll Kálmán-korszakból is csak azok a régiek kerülnek itt tárgyalás alá, melyek rossz kapcsolatban állnak a fejlődő eszmékkel, a modern és nemzeti Magyarország létesitésével.

A magyar politika 1889 óta vulkanikus talajjá alakult át. Rövid időközökben minduntalan ismétlődtek a leghevesebb kitörések, a védőerő-vitától, a Bánffy-féle harcokon át, egész a most legyőzött abszolutizmusig. A magyar földet ezek a kitörések gyakran alapjaiban látszottak megingatni s legujabban már megingatták a magyar alkotmány nem egy pillérét. A rombolás gyászos müvei még szemünk előtt vannak, az izzó láva még füstölög, s iszonyu forróságát érez-

zük. A politikai obszervatórium azonban azt igéri, hogy több kitörés már nem lesz s az ország örvendve a legujabb politikai alakulásnak, szivesen hisz e jóslatban. A nemzet bizik vezéreiben s abban, hogy a koalició, mely most már kormánynyá alakult át, épp ugy megtalálja a kibontakozás helyes utját, mint a hogy megtalálta az eszközöket és módokat az alkotmányellenes vállalat leküzdésére.

A jövő e hazafias küzdelméből a szabadelvüpárt, mint párt teljesen hiányozni fog. Föloszlott, megszünt. De, hogy miképp jutott ily végzetéhez, a teljes válaszért erre a kérdésre igen messze vissza kell menni a multba. A biráló szemnek szinte át kell hatolnia az 1867-iki alakulás egész történetén. Midőn az okokat és okozatokat kutatva a mult mezőin járunk, itt is minduntalan heves politikai vulkánok kitöréseinek nyomaival találkozunk. De a szabadelvüpárt megteremtőjének, Tisza Kálmánnak, bukásáig már lehültek a hajdan izzó tömegek. Államunk és társadalmunk számos intézménye, büszke épületei e kihült alapon keletkeztek. Az igazi és végső történetirás, melynek egyedül van joga az itéletmondásra, még ezen a területen sem kezdheti meg müködését. Ám a vizs-

gálat itt mégis már tárgyilagos lehet. Nem pattog szemünkbe az égő zsarátnok, a szenvedély lángja nem égeti arcunkat, s nem vakitja meg szemünket a füst és porfelleg.

A szabadelvüpárt pályafutásának élesen meg lehet különböztetni három korszakát. Az egyik korszak az, a mint a fuzióból kikerülve, uj elemet véve magába, vagy a régieket kiszoritva, saját erejével kormányozta az országot. Az a korszak bezáródik a védőerő-vitával, a melyen tul a szabadelvüpárt uj alakulásra volt utalva, de egyelőre más vezérek s uj politikai eszmék zászlaja alatt még föntartotta uralmát. Sőt az első Wekerle-kabinet, az *akkori nagy minisztérium* s az egyházpolitika által óriási sikereket aratott s egyáltalán nem várt emelkedésre és dicsőségre tett szert. De annál gyorsabban következett be hanyatlása, a midőn kizárólagos uralmát akkor is fönn akarta tartani, midőn már többé nem volt lehetséges.

A második fuzió, vagy helyesebben a nemzeti pártnak belépése a szabadelvüpártba, még egyszer fényes korszakot hozott létre, a Széll-féle korszakot. De e második fuzió csak rövid ideig gyakorolta jótékony hatását. A régi és uj kor-

szaknak csak előcsarnokába vitte Széll Kálmán vezérlete alatt a nemzetet. Már ez az előcsarnok tele volt a nemzeti erő és fejlődés ragyogásával s nagyszerü jövendőt igért a nemzetnek. De az alap megbomlott, mert a régi szabadelvü- és a nemzeti párt összeforrása nem volt teljes. Közjogi kérdések szétválasztották az amugy is kellően el nem vegyült elemeket. Széll Kálmán bukása után a zavarok és katasztrófák egész sorozata következtek egész napjainkig.

Ezek elbeszélését másutt találja az olvasó.

I. Fuzió vagy koalició?

A Deák-párt a külügyminiszterré lett Andrássy Gyula grófnak távozása, s Deák Ferencnek, a halhatatlan vezérnek elöregedése, sőt csakhamar elkövetkezett halála miatt gyors erjedésnek indult. Lónyay miniszterelnöksége alig tekinthető egyébnek erőszakos kisérletnél arra, hogy a Deák-párt életre galvanizálódjék s uralmát a mindinkább hatalmasabbá levő balközéppel szemben megtarthassa. Lónyay azonban csakhamar megbukott. Az ellenzék heves csapásokat mért ugyan rá, de mégis inkább saját minisztertársai és saját pártja buktatták meg. Az utána következő Bittó- és Szlávy-féle kormányok alatt a Deák-párt erjedése tovább folyt. Az egész köztudatban élt a gondolat, hogy a Deákpárt nem soká lesz képes az ország kormányzására. De a magyar parlamentárizmus nem volt berendezve a váltógazdaságra, mert a pártok alakulását a közjogi kérdések döntötték el, nem pedig az állami és nemzeti berendezkedés terén követendő politika kérdései. A Deák-párt létesitette és védelmezte az 1867-iki kiegyezést, a balközép és a szélsőbal támadták s a Sennyey Pál

vezérlete alatt egyesült konzervativ párttöredék még a Deák-párton is tulment a közjogi konzervatizmusban. Az ország ekként óriási alkotmány és parlamenti kérdés előtt állott. Mi történjék a Deák-párt bukása után, mely ugyan még el nem következett, de rövid idő mulva való elkövetkezése mindenki előtt nyilvánvaló volt.

A Ghyczy-féle alakulás nem adott teljes és végleges választ e kérdésre. Ghyczy 1876 december 10-én létesitette a középpártot balközépi és Deák-párti elemekből. E párt tagjai között foglalt helyet Horánszky Nándor, Horn Ede, Károlyi Ede gróf, Ivánka Imre, Schwarc Gyula stb. A középpárt ugynevezett fuzióját a legkiválóbb államférfiak, köztük Andrássy Gyula gróf, nem tartották elégséges és szilárd pártalakulásnak. Nem frissitette föl eléggé a Deák-pártot s igy Ghyczy személyes áldozata, melyet az utókor helyeslésének reményének hozott, kevés eredményü volt. Nagyobbszabásu pártalakulás lebegett a vezérlő államférfiak szeme előtt. Tisza Kálmán szócsöve, Csernátony Lajos, már az 1873. év nyarán cikkeket irt az *Ellenőr*-ben: szükségesnek mondva ki az uj pártalakulást. Ezt azonban Csernátony egyéni nézete gyanánt fuziónak, nem pedig koaliciónak tartotta. Ez egyéni nézet cáfolatot nyert Tisza Kálmán kiszszingeni levelei által. A fuziót egváltalán nem tartotta lehetségesnek. A koalició ideje azonban, irta Tisza kisszingeni levelében 1874. julius 15-én, elérkezhetik s ezt ugy képzelte, hogy a balközép elveinek egy részét megvalósitja, egyelőre meg nem valósitható részét pedig elhalasztja, de akként, hogy föl nem adja, hanem az elméket fönn és lenn előkészitve idővel megvalósitja. Itt természetesen a hadseregnek a bihari pontokban

foglalt kérdését értette Tisza Kálmán. Érezte, hogy a hadseregre vonatkozó programpontot meg nem valósithatja, de már ekkor hajlandónak mutatkozott e programpont elhalasztására.

A balközép azonban ezt az elhalasztást, sőt magát a koaliciót is csak ideiglenes jellegünek tartotta. Annak tartotta a Szlávy-kormány bukása után is, midőn 1871 április 18-án a Bittó—Ghyczy-kormány előterjesztette munkaprogramját s a sulyos pénzügyi helyzetre vonatkozó politikáját. Különösen az államháztartás válsága éles támadásokat idézett föl a Bittó—Ghyczy-kormány ellen s Ghyczy már 1875 január 14-én magában a pénzügyi bizottságban vereséget szenvedett. Az indemnitásról folyt vitában mindenki érezte, hogy nagy esemény előtt áll az ország, mert a Deák-párt végleges bukása a Bittó-Ghyczy-féle utolsó kisérlet sikertelensége folytán, közvetetlenül a küszöb előtt állott.

De vajjon fuzió vagy koalició alakjában történik-e meg az uj pártalakulás, ezt Tisza Kálmánnak még ujévi beszéde sem döntötte el.

A fuzió az elvek nagy ellenében, majdnem áthidalhatatlan szakadékai miatt kizártnak látszott. A főellentét a Deák-párt és a balközép között nemcsak a közjogi kérdésekre, hanem az ezekkel kapcsolatos, vezérlő elvekre is vonatkozott. Tiszának és a balközépnek ugyanis az volt a nézete, hogy a *közjogi kérdések megoldása előtt nem is lehetséges nagyszabásu és mélyreható reformokat létesiteni.* A belügyi reformok lényegét illetőleg is nagy volt az ellentét Deák és Tisza hivei között. A Deák-párt európaibb szellemü és szinvonalu volt, mint a balközép. Az igaz, hogy az elveket elvitte néha a doktrinicizmusig. A Deák-pártnak mégis maradandó ér-

deme a birói hatalomnak a közigazgatástól való különválasztása s a független birói kar megteremtése. Tisza és a balközép a szétválasztást tulságosnak vélte, s uralomra jutva, legalább a kihágási ügyekben igyekezett is megszüntetni a különválasztást. Tisza és a balközép abbeli nézete, hogy a közjogi kérdések megoldása nélkül nem lehet mélyreható reformokat csinálni, a megyére nézve, mint látni fogjuk, szerencsés momentumot tartalmazott, de egész alkotmányosságunk korszaka alatt ólomsulylyal nehezedett reformtörekvéseinkre, a pártalakulás vajudó korszakában pedig a fuzió legyőzhetetlen gátja gyanánt szerepelt. Miképp lehetne két oly pártnak összeolvadnia, melyeket az elveknek ily szédítő mélysége választ el egymástól?

A koalició vagy fuzió kérdését nem döndötte el még Tisza Kálmán 1875 február 3-iki hires beszéde sem, mely által pedig egyenesen eldőlt az uj pártalakulás ügye, bár szép a formája. Sőt ez a beszéd még mindig a koalició eszmekörében mozgott.

„Megalakultak, ugymond, a pártok 1867-ben, hogy ne mondjam: kizárólag, de főleg azon az alapon, hogy melyik minő állást foglal el az 1867: XII. törvénycikkel szemben. Én távol vagyok attól, hogy ezen alakulást igazoltnak ne tartsam. Azt hiszem, igazolt volt az egyik és másik részről is. Azok, a kik megteremtették az alapot, természetes — bár óhajtottam volna, egyéni nézetem szerint, hogy ne tették volna, — de természetes, hogy annak megvédése körül sorakoztak legelőbb. Épp oly természetes, hogy mi, a kik azon módozatokat, melyek ott meg vannak állapitva, rosszaknak tartottuk és rosszaknak tartjuk ma is, sorakoztunk abban a reményben, hogy azokat megváltoztatni leszünk képesek. Engem főleg két indok vezetett. Egyik, mely vezetett, az volt,

hogy, — nem tagadom, — reménylettem, hogy az ország megadandja ezen nézeteknek a többséget, hogy az ez iránti akciót megkezdeni lehessen. A másik, mit reménylettem, az, hogy ha eltérnek nézeteink e tekintetben, de azok, a kik jónak tartják az 1867: XII. törvénycikket, melyet én rossznak tartok, bármeddig kormányoznak is, az országot anyagilag és szellemileg előbbre fogják vinni. Nem tagadom, mindkét föltevésemben csalódtam.

Ha csak az elsőben csalatkoztam volna és csalatkoztunk volna, azt gondolom, senkinek sem jutna eszébe, nekem legalább bizonyosan nem, a párthelyzetemről értekezni. Mert, ha azon párt az országot anyagilag és szellemileg emelte volna, mely ama törvény védelmére sorakozott, ahelyett, hogy, fájdalom, odavitt bennünket, hol most vagyunk, semmi okunk nem lenne és nem lett volna azt mondani, hogy ugy kára lesz az országnak, igy elpusztul az ország.

De, uraim, ha a baj konstatálva van, a mihez még hozzá kell tennem, mert ez adja meg a dolognak igazi természetét, hogy most már megvannak alakulva a pártok, ugy, hogy minden pártnak saját tagjai egyetértenek azon kérdésre nézve, mely ma nem tárgyalható, meg nem oldható, mely ma nem válhatik praktikus, égető kérdéssé, de a pártoknak egyes tagjai és talán éppen azért, mert sokkal többen vannak, ez inkább áll a tisztelt többségről, mint rólunk, nagyon is szétágazó nézetben vannak azon kérdésekre nézve, a melyek megoldása égető szükség.

Tisztelt Ház! Ebben kell keresnem egy erélyes, tervszerü akciónak legnagyobb akadályát. De kérdés, mondom, az, hogy miután megvan a baj, mit kell tenni? Egy igen tisztelt képviselőtársam, Simonyi Ernő, fölemlitette, hogy igen rosszak a pártviszonyok és sokan elébe teszik a párt érdekét a haza érdekének, holott nincs abban semmi lehetetlenség, hogy, ha valaki meg van győződve, hogy az ut rossz, melyen eddig járt, pártállását megváltoztassa. Én tökéletesen igazat adok néki elméletileg,

de megvallom, hogy az elmélet nagyon szélesre kiterjesztve, veszedelmessé válhatnék, mert a megváltozott meggyőződésre hivatkozás köpönyegévé lehetne a kielégitést váró hiuságnak, éppen ugy, mint a sértett hiuságnak. De nálunk nem is ez a helyzet, mert egyik párt sincs azon helyzetben, tudtommal, hogy arról lenne meggyőződve, hogy helytelen azon alap, a melyen a párt megalakult; sőt a tisztelt tuloldal, ugy tudom, ma is helyesnek tartja, hogy az 1867: XII. törvénycikk minden határozatai megtartassanak, mig mi ezen az oldalon most is óhajtandónak és kivánandónak tartjuk, hogy annak bizonyos részei megváltoztassanak.

Midőn, tisztelt képviselőház, a helyzet ilyen, és mert én senkitől e világon elveinek megtagadását, az azok valósitásáról való lemondást nem tudnám követelni; de éppen azért ezt magamtól sem hagyom követeltetni, ha segiteni akarnak a bajon, csak egy mód van: Ne azt kérdezzük egymástól, mi a nézetünk a jövő kérdései fölött, de kérdezzük egymástól azt, mi a nézetünk a mostani égető kérdések közt.

Tisztelt Ház! Elveinek álláspontjának elhagyásával nem tud sem párt, sem egyén segiteni, azt a históriából idézett számtalan példával lehet bizonyitani; de, uraim, én a mi helyzetünkre hivatkozom csak *Ez is tanusitja azt, hogy, ha elveink elhagyásával a müködés terére lép valaki. ha ezt önzetlenül, ha ezt nem nagyravágyásból, hanem aggódó hazaszeretetből teszi csupán, mint a jelen esetben, mindenesetre nemes áldozat, de a haza ügyeire elveszett áldozat lesz*".

Ez utóbbi sorok világosan mutatják, hogy Tisza Kálmán még a koalició sikerét is kétségesnek tartotta, épp azért az általános vita végén nyiltan kijelentette, hogy február 3-iki beszédében nem ajánlta föl a koaliciót, s ha mégis a koalició eszméje szives fogadtatásra talált, ez csak azt mutatja, hogy helyes uton járt. A pártok és a közvélemény azonban nem pusztán a koalició,

hanem a fuzió kibontakozását látta Tisza nyilatkozataiban.

A Deák-pártot önfentartási ösztöne még egyszer tettre sarkalta s nagy többséggel mellőzte Tisza határozati javaslatát s ugyanezen többség egyszersmind elfogadta részletes tárgyalás alapjául a költségvetés előirányzatát. Ámde Tisza február 3-iki beszédében még az uj pártalakulás programja is benne volt. A bihari pontok e programban nem foglaltak helyet. Tisza most már nem követelte a delegáció rögtönös megszüntetését s a magyar hadsereg fölállitását. E sarkalatos tételeket, illetőleg érvényesitésüket függesztette föl. Sőt még a gazdasági kérdésekben is a Deák-párt álláspontjához közeledett. Erősen hangoztatta, hogy a nemzetnek joga van a vámsorompók fölállitására, de mégis elfogadta a közös vámterületet. Az önálló magyar bank kérdésében is engedett s jobbnak tartotta a közös banknak paritásos berendezését.

Ez utóbbi kérdésben 1877-ben nagy küzdelem folyt, mely Tiszának szinte állását ingatta meg. A bihari pontoknak a közös ügyekre vonatkozó része pedig, illetőleg e pontoknak felfüggesztése a szemrehányások özönét zuditotta Tisza Kálmánra. Soká azzal védekezett, hogy a bihari pontokat nem adta föl, csak „szegre akasztotta." Szinte egész politikai pályáján üldözte a kérdés, mikor akasztja le a szegről e pontokat, ezek a közjogi kérdések azonban Tiszára nézve végleg szüneteltek.

Igy magyarázható meg, hogy Tisza tényleg fuziót csinált koalició helyett, mert programjának sarkalatos tételeit komolyan nem tartotta fönn, hanem ellenkezőleg mindinkább simult a Deák-párt nézeteihez. Csakis a belügyi kérdések-

ben tartotta fönn külön álláspontját. A törvényhatósági tisztviselők választását vette föl programjába, az ekkor még szükebbkörü s csak egyes párttöredékek által helyeselt kinevezési rendszerrel szemben. A kinevezési rendszer, melyet ugyanis Sennyei Pál és hivei, valamint a Deák-párt egy árnyalata vallottak magukénak, mindig nagyobb és nagyobb hóditást tett. Ez iránynyal szemben foglalt állást Tisza és a balközép, a szélsőbalról nem is szólva, mely a legmesszebb menő értelemben municipálista volt.

Tisza azonban a tisztviselők kinevezésének kérdésénél nem állt meg. A közjogi elvek helyett kihegyezte a belsőreformokat s névszerint éles támadást intézett a szerinte drágán fizetett teóriák ellen, a melyek miatt a törvényhozás szétválasztotta az igazságszolgáltatást és közigazgatást. Ámde a bevégzett tényeket meg nem változtathatván, legalább azt követelte, hogy az egyesités az alsó fokokon ujból megtörténjék.

Külön fogjuk tárgyalni Tisza közjogi és közigazgatási rendszerét s ebben a keretben jelentkezni fog a szabadelvüpárt folytonos átalakulási és szervezkedési mozgalma. Itt azonban még csakis a koalició és fuzió kérdéséről van szó. Ha Tisza akként tesz, mint hirdette, hogy elveit föntartja s csakis az ország pénzügyi és politikai pusztulása miatt hozza meg az áldozatot, hogy elveinek megvalósitását elhalaszsza, akkor valósággal koalició jöhetett volna létre. Akkor a koalicióban elveik föntartása mellett a balközépen kivül nemcsak a Deák-pártiak, hanem a Sennyeisták is résztvehettek volna. Ugylátszik, egyedül Lónyayval s kevésszámu hivével volt kizárva minden megegyezés. Ellenben Sennyey és párttöredéke a koalició formájában

részt vehetett volna a kormányzásban. Igaz, hogy Sennyeiék tágnak tartották a kiegyezést, s a honvédséget akár hajlandók voltak meg is szüntetni. Tisza ellenben a kiegyezést szüknek tartotta s bár fölfüggesztett elvei keretében a külön magyar hadsereget követelte. Viszont, a belügyekben Sennyey és hivei radikális centralisták voltak, Tisza és a balközép pedig konzervativ municipálista.

Lehet-e nagyobb elvi ellentétet képzelni? És a koalició keretében mindez az ellentét elfért volna. De akkor a koaliciónak csak egy bizonyos nagy kérdésre volt szabad szoritkoznia s e kérdés volt az ország pénzügyi és politikai csődjének meggátlása. És ha egyszer ez megtörtént, akkor valamennyi párt és párttöredék a fuzió kötelékeiből fölszabadulva, visszatért volna eredeti elveihez, törekedett volna érvényesitésökre.

Utólag nagyon nehéz annak kimutatása, mi történik, ha valósággal koalició jön létre? Mily politikai zürzavar és parlamenti anarkia támad, mely magát a főcélt, az állam megmentését is kockára tehette volna? Az elvek szempontjából bizonyára a koalició lett volna helyesebb s mindenesetre erkölcsösebb. A koalició nem követel az egyesült pártoktól elvi lemondást. Angliában, a parlamentárizmus hazájában is szövetkeztek különböző elvü pártok nagy állami célok megvalósitására. De a koaliciós kormányzat, mert kötött marsrutája van, rendszerint rövid életü, ha csak fuzióvá át nem alakul.

Bizonyára Tisza is jobban cselekszik, vagy legalább nem provokálja az éles támadásokat, ha *előbb koaliciót létesit s azután használja föl a rokon vagy legalább nem éles ellentétü pártcsoportokat az egybeolvadásra.* Ezt az irányt

jelölte meg kisszingeni levele, valamint minden előzetes beszéde. A valóság azonban a fuzió lett. Ennek kialakulását már eleve jelezte Sennyey mellőzése s az alkudozásokból való kiszoritása. A midőn Tiszát Bécsbe hivta a fejedelem, akkor a koalició eszméje már megbukott. Az alkudozás csak a Deák-párt és a balközép közt történt egy nyolcastagu bizottság kebelében, melyben négy Deák-párti (Széll Kálmán, Gorove, Szlávy és Csengery) s négy ellenzéki (Tisza Kálmán, Péchy Tamás, Simonyi Lajos báró és Várady Gábor) kiküldött vett részt. Már február 19-én megtörtént a két párt között a kiegyezés. Tisza békét hagyott a közös ügyeknek s a delegációknak, belement a vám- és kereskedelmi szövetségbe s mint programbeszédében jelezte, a közös bankot is elfogadta. A Deák-párt viszont a kinevezési rendszert nem erőszakolta s az igazságszolgáltatásnak a legalsó fokon való egyesitését nyilt kérdésnek tekintette. Eképp élesebb kiszögellés nem létezvén többé, a két párt fuziója létesült.

És ez lett a formája a magyar parlament pártalakulásainak, nem pedig a váltógazdaság. *A koalició napjainkban legelőször jelenik meg, mint alakulási és kormányzási forma,* mely az alkotmányt romboló hatalommal szemben arra vállalkozott, hogy a vakmerő támadást leküzdje s az országot a zürzavarból kivezesse. A koalició már egyik célját el is érte s minden igaz hazafi reméli, hogy a kibontakozás utján is siker koronázza a koalicionális kormány, vagyis a Wekerle-minisztérium fáradozásait. Egész eddig a legujabb alakulásig azonban a fuzió vagy a pártokból való ki- és belépés volt parlamentárizmusunk mozgalmainak formája s nehéz időkben a

kibontakozás módja. Hogy az elvi szempontokon e forma és mód mellett nem egyszer esett csorba, sőt tág kapu nyilott a politikai immoralitásnak is, ezt fölösleges emliteni is, mert együtt jár a dolog természetével. De az elvek feladása néha igazi áldozat volt, melyet, mint például Ghyczy Kálmán, a kinek tulságos lelkiismeretessége köztudomásu volt, egyenesen a veszélyben forgó hazáért hozott meg. Ám, igy vagy ugy, bizonyos, hogy minden nagy válságunk e módok egyikének vagy másikának segitségével nyert megoldást. Viszont el kell ismerni azt az örvendetes valóságot, hogy a szabadelvüpárt megalakulása után a ki- és belépések nagyjában elvi alapokon történtek. Névszerint a volt nemzeti párt belépése a szabadelvüpártba Széll Kálmán idejében az elvek megvalósulásának cimén történt s a gyorsan elkövetkező bomlásra részben az adott okot, hogy a nemzeti párt az uj keretben is igyekezett megvalósitani programjának lényeges pontjait.

Miként kapta a Deák-párt és balközép egyesüléséből származó alakulás a szabadelvüpárt elnevezést? Horánszky Nándor ezt igy adja elő:

„A fuzió alkalmával a *szabadelvüpárt* elnevezése nem volt egy ilyen irányu politika inaugurálásának kiegészitő része vagy szüksége, mert hiszen akkor a „szabadelvü“ és „nem szabadelvü“ politika napirenden nem is volt s igy ez a politikusok között válaszfalat nem is képezett. Mutatja ezt azon körülmény, hogy a parlamenti tárgyalásokban ennek, mint szétválasztó jelszónak még csak nyomaival sem találkozunk. Ha ellenkezőleg állott volna a dolog, ugy az egyesült ellenzék létrejövetele sem lett volna lehetséges, a Sennyey-párt beolvadásával. A szabadelvüség jelszóvá változása csak későbbi fejlemény, melyben az oroszlánrészt a taktika játszotta, de mely azután a politikai viszonyok alakulására erjesztő

befolyást gyakorolván, az egész politikát ezen kerékvágásba vitte be. Mutatja ezt ismét azon körülmény, hogy egészen a „néppárt“ alakulásáig, fakciózus gyanusitásoktól eltekintve, a tények igazságának megfelelő valóság nem az volt, hogy „szabadelvü“ és „konzervativ vagy reakcionárius“, hanem „szabadelvü“, szabadelvübb és legszabadelvübb, vagyis radikális.

Midőn a fuzió létrejövetele már bevégzett dolognak tekintetett, egy alkalommal és talán először a Nemzeti Kaszinó alsó helyiségében, a hol naponta én is ebédkeztem, szóba jött az elnevezés. Jelen voltak a többi közt Tisza Kálmán, Simonyi Lajos, Csernátony Lajos, Pulszky Ferenc, Tóth Vilmos és Szontágh Pál is. Eszeágában sem volt senkinek a „szabadelvüpárt“ elnevezést, — mely szóba került, — politikai szükségnek tekinteni, sőt Szontágh Pál az ő szokott zamatos és tréfás humorával közbeszóloott, hogy ő centralista és Magyarországnak ez kell. De miután a „Deák-párt“ vagy „balközép“ elnevezések természetszerüleg alkalmazhatók nem voltak, a „szabadelvü“ elnevezésnek pedig megvolt a 48 előtti időkből a maga popularitása, ezért találkozott ez az elnevezés az emlitett körben is a nézetek többségével.“

A dolog azonban sokkal komolyabb volt, mintsem látszott. Andrássy Gyula gróf maga elfogadhatatlannak tartotta Tisza ama követelését; hogy a 210 tagból álló Deák-párt nevét is föladja s uj nevet vegyen föl 70 balközépi miatt.

Andrássy és Wenckheim Béla között, irja Móricz Pál, erről igen éles vitatkozás merült föl. Wenckheim határozottan kijelentette, hogy a mennyire ő ismeri Tiszát, ez az egyetlen föltétel olyan, mely ultimátumnak tekinthető, melyet soha és semmi körülmények között Tisza megváltoztatni nem fog, ezt tehát, mint szükséges rosszat, el kell fogadni, vagy letenni a fuzió-

ról, mert Tisza Kálmán nem fogja Ghyczy szerepét elvállalni, melyről már meg is győződhettünk, hogy célra nem is vezethetett s most aztán vondd le magadnak a következtetéseket. Andrássy a legnagyobb kedvetlenséggel járt alá s föl a szobában. „Jól van, tehát eredj, — mondá Andrássy tréfásan, — az öreg Deákhoz, ki most betegségénél fogva türelmetlenebb, mint valaha, de tartsd nyitva az ajtót, mert, dacára betegségének, az öreg fölugorhatik az ágyából s téged kilökhet ezen ajánlatoddal együtt a szobájából." Wenckheim maga is gondolkozóba esett a misszió sikere felől, de az ő hazafisága, bizalma Tisza Kálmán iránt nem ismert akadályt; vette a kalapját s ment az öreg urhoz, ki őt a szokott szivességével fogadta. Wenckheim Béla elmondá Tisza Kálmán föltételeit, elmondta Andrássy Gyula nehézségeit s erre Deák, minden legkisebb tétovázás nélkül, igen nyugodtan így felelt: „A Deák-párt, midőn az 1867-iki kiegyezést létrehozta, sajátképpen befejezte misszióját, én csak addig voltam a párt valóságos vezére. Midőn egy parlamentáris kormány keletkezik, akkor annak a vezére nem lehet más, mint a miniszterelnök. Az én vezérségem inkább csak tiszteletbeli, inkább csak névleges, igy a pártnak nevemről lett elnevezése és ezen névnek a mai napig föntartása inkább előzékenységnek tekinthető, de, ha másként lenne is, a hazának és a szabadelvüpárt megteremtésének szivesen hoznám meg bármikor azt az áldozatot és ha a miniszterelnök és a miniszterek többsége egyelőre a Deákpártból fognak keletkezni, megtartva látom a dekorumot és az arányt, mely pártunkat a lealázástól megmenti."

Igy jött létre a szabadelvüpárt Tisza ve-

zérlete alatt. Kezdetben ugyan Wenckheim báró volt a miniszterelnök, de már október 20-án a hivatalos lap közétette Wenckheim fölmentését és Tisza Kálmánnak miniszterelnökké való kinevezését.

Ez a két okmány igy szól:

Kedves báró Wenckheim! Ismételt kérelmének engedve, fölmentem Önt magyar miniszterelnöki állásától.

Ezen példás áldozatkészséggel elvállalt állásban Nekem s a hazának tett kiváló sikeres szolgálatainak elismeréseül Önnek, meleg köszönetem mellett, Szent István-rendem nagykeresztjét adományozom.

Viselje azt egyszersmind jeléül különös kegyelmemnek s őszinte vonzalmamnak, melylyel Önhöz, valamint eddig, ugy ezentul is, mint személyem körüli miniszteremhez változatlanul hajlandó maradok.

Kelt Gödöllőn, 1875. évi október hó 20-án.

Ferenc József s. k.

Kedves Tisza! Önt ezennel magyar miniszterelnökömmé kinevezem.

Ferenc József s. k.
B. Wenckheim Béla s. k.

II. Eszmék és pártalakulások a fuzió után.

A magyar politika tele van enyhitő és mentő körülményekkel. A merev, sőt a tiszta elvi álláspont sehol sem ütközik annyi gyakorlati nehézségbe, mint éppen nálunk. Az államforma kérdéseit fölösleges emliteni. A monarkizmus és republikánizmus, liberálizmus és radikálizmus irányai sem fejlődhettek elvi végletekig. Ezért nem történt Magyarországon a pártalakulás elvi alapokon s pedig nemcsak a szabadelvüpárté nem, hanem, mint látni fogjuk, a többi párté sem. Elvi szempontból tehát szinte minden párt alá van vetve a kifogásoknak, de egyszersmind többé-kevésbbé mindegyik számára kinálja a mentséget a magyar politika nehézsége.

Egyesek bizonyára fölhasználták ezt a sajátos helyzetet egyéni céljaikra. Voltak közéletünknek szédelgői, iparlovagjai és kizsákmányolói. Hosszu sorozata van e gyászalakoknak, a kik politikai állásukat s a közéletben való szereplésüket saját önző céljaikra használták ki. Ezeket azonban csakhamar lesujtotta az egyéni katasztrófa, az öngyilkosság vagy a teljes erkölcsi megsemmisülés.

Pártok és pártvezérek azonban elveik föladása vagy korlátozása tekintetében mindig igénybe tudták venni a magyar politika enyhitő és mentő körülményeit. Haragos zivatarok zuhogtak végig a magyar közélet egén s e zivatarok sötét felhőiben nem egyszer cikkázott az elvek föladásá miatt való vád tüzes mennköve. De egy eljövendő magyar Carlyle is meg fogja fontolni, vajjon végigvágjon-e lángostorával közéletünk mozgalmain, s ezeknek egynémely vezéralakján?

Csak egyetlen egy korszaka van legujabbkori történetünknek, melylyel szemben a lángostornak sohasem szabad pihenni. Ez a korszak az, midőn a pártgyülölet és a hazaárulás megtámadta magát az alkotmányt. Megtámadta kezdetben egyik s azután többi pilléreiben. Az abszolutizmus gyászmagyarjainak számára nincs mentség s nincs irgalom. A tüzes korbács pattogását kell, hogy a késő nemzedékek is meghallják. A bosszuálló kümenidák kegyetlen chémonai kell, hogy vészes fáklyájuk tüzével elégessék azokat a kezeket, melyek a magyar alkotmányhoz nyultak.

A 67-es kiegyezés után senki sem hihette józanul, hogy még egyszer érheti támadás alkotmányunkat. Valami szabadságkorlátozásféle itt-ott lappangott az elmékben, különösen Lónyay korában. Valami homályos gondolata leszürődésre akart törekedni a sajtó tulzásainak megfékezése tekintetében. Sőt maga Tisza Kálmán is leghevesebb ellenzéki vezér korában állást foglalt a szélsőbali demagógiával szemben 1868 március 17-én, az ugynevezett nagyváradi gyülésen. A gyülekezeti jog is különféle korlátozást szenvedett. Szintén Tisza Kál-

mán mindjárt a szabadelvü párt megalakulása után éppen a demagógia elfajulása miatt oly rendeletet bocsájtott ki, hogy a választások kivételével minden népgyülés nem egy nappal, hanem hárommal előbb jelentendő be, s hogy öt-hat helybeli tekintélyes polgárnak jót kell állnia s felelnie a rendbontásért. De mi sem mutatja annyira, mily rendkivül nagy varázsa volt nálunk a szabadság minden intézményének, mint az, hogy Helfy és Chorin támadása után s a szabadelvüpártnak szinte mézes hónapjaiban Tisza majdnem megbukott rendelete miatt, melyet később vissza is vont. Válaszát ugyanis a Ház csak 17 szótöbbséggel vette tudomásul.

De sem előbb, sem utóbb kisérlet nem történt alkotmányos szabadságaink megingatására. Hogy maga a parlament megtámadható, ismételten elnapolható s a törvényes időben való öszehivás nélkül föloszlatható lesz, ez kivül esett egyáltalán a magyar gondolkodás körén. Heves zivatarok rázták meg a parlamentet s elvadulás dulta néha a sajtót már Lónyay kora óta, de soha egyetlen egy vezérpolitikus még csak gondolatban sem nyult alkotmányunk lényegéhez. Nem nyult Tisza sem. Pártjának egy vakmerő csoportja pedig nem egyszer kinálta a parlament, illetőleg az ellenzék megfékezésére a klotürt, s a sajtó megkorlátozását a magánbecsületnek az esküdtszék illetékessége alól való kivonása által. Tisza azonban következetesen visszautasitotta mindakettőt. A klotürt föltétlenül s a sajtó megrendszabályozását föltételesen. Elvileg helyeselte, de gyakorlatilag meg nem valósitotta s a dolog csak egy későbbi korszakban, a bünvádi eljárás reformjának idején jött létre.

Közjogi elveinek felfüggesztése miatt is Ghyczy Kálmánnal együtt igénybe vette a magyar politika mentő vagy legalább enyhitő körülményeit. De vajjon nem kellett-e volna-e ezt az alkalmat, mely többé soha nem kinálkozott, a közjogi viták és a közjogi alakulások kikerülésére fölhasználnia?

*

A közjogi viszonyok s pártszervezetek a fuzió előtt ugyanabban az állapotban voltak, mint közvetetlenül a kiegyezés után. A Deák-párt annyiban szintén közjogi párt volt, hogy az 1867: XII. törvénycikk megvédelmezése volt sarkalatos programja. A szélsőbal közjogi divergenciáit az 1874-iki program által akarta megszüntetni, melyben fölvette a 48-as és függetlenségi párt elnevezést. Programjának tartalma, némelyek elszakadási tulzásáról nem szólva, az önálló és a független Magyarország volt minden közös ügy mellőzésével.

A nemzeti párt ekkor még nem létezett s igy nem létezett az a politikai iskola sem, mely a kiegyezés fejlesztése, vagy később helyesebben végrehajtása cimén az 1867: XII. törvénycikk keretében akarta megvalósitani a nemzeti igényeket. A nemzeti párt és nagy hóditásokat tevő iskolája csak később jött létre, a 80-as évek elején, az 1881 októberében megnyilt országgyülésen, midőn Grünwald Béla Apponyihoz csatlakozva az első felirati javaslatot készitette. Ez ideig csak a Deák-párt merev közjogi konzervatizmusa létezett s a függetlenségi párt a közös ügyek teljes megszüntetése mellett.

Tisza Kálmán közbenső álláspontot foglalt ugyan el, de nem a 1867: XII. törvénycikk alapján, hanem ezen kivül. Álláspontja tehát közelebb állott a szélsőbalhoz, mint a Deák-pártéhoz.

Ismeretes, hogy Tisza még a kiegyezési tárgyalások idején visszautasitott minden szerződést Ausztria népeivel. A kölcsönző védelmet csakis az uralkodóra szoritotta, természetesen a külön magyar hadsereggel. Közös minisztériumra s delegációkra

szerinte nem lett volna szükség; az ellenőrzést a delegációk hiányában a két országgyülés gyakorolta volna s ha a két országgyülés meg nem tud egyezni, a döntés a koronáé leendett. A külügyet sem ismerte el közösügynek, hanem régi törvényeink alapján a magyar király jogának. Ekképp Tisza, hogy kikerülje a magyar alkotmánynak bármely kapcsolatát az osztrák alkotmánynyal, inkább a királyi jogokat növelte. A fejedelmi jogok e növelése miatt támadásokat is szenvedett Tisza a Deák-párt és a Deák-párti sajtó részéről. De különösen a delegáció intézményének mellőzése ujabban többféle alakban fölujult és sokan keresik a bölcsesség kövét, hogy miképp lehet a közös ügyek mellett a közösügyi bizottsági tárgyalásokat megszüntetni. Tisza álláspontjának volt logikája, mert nem ismert közös hadsereget és közös külügyet. De közös külügy és közös hadsereg mellett valóban nehéz kitalálni a közös ügyek kezelésének más módját. A régi magyar mód az egyoldalu delegáció volt, vagyis az országgyülés kiküldött egy ad hoc bizottságot, mely a király megbizottjaival érintkezett a katonaság növelése vagy a költségek tekintetében. Ez ismételten megtörtént a hétéves s a napoleoni háboruk idején. De ezen, különben igen érdekes mód akkor nem okozott komplikációkat, mert sem törvényesen, sem intézményesen közös hadsereg nem volt, hanem voltak magyar ezredek. A magyar külügy mint magyar királyi jog létezett, habár az országgyülés is sokszor részt követelt magának, különösen a török háboruk idején. A főkülönbség azonban az, hogy Ausztriának ekkor nem volt alkotmánya, s a császár föltétlenül érvényesithette, a mi iránt Magyarországgal megegyezett.

Tisza sajátságos közjogi álláspontját megtartotta egész a fuzióig. A bihari pontok lényegileg föntartották Tisza Kálmán amaz álláspontját, melyet másodizben kijavitva a 67-es bizottságban s a balközép koronázási manifesztumában közétett. A Deák-pártot azzal vádolta, hogy nincs erős szándéka az ország függetlenségének visszaszerzésére. 1868

márciusában Nagyváradra értekezletet hivott össze, mely március 17-én megalkotta az ugynevezett bihari pontokat. Ennek szövege a következő:

„A baloldali körnek tagjai mai napon értekezletre gyülvén össze, mint a párt első alakulásakor, ugy most is mindnyájan azon nézetből indultak ki, hogy „Magyarország semmi más nemzetnek vagy országnak alá nem vetett szabad és független ország"; azt tekintették és ma is azt tekintik közjogi szempontból a párt mindenekelőtti feladatának, hogy az minden alkotmányos eszközzel odahasson, hogy mindazon törvények, melyek hazánk emlitett függetlenségével ellentétben állanak, megszüntessenek; megszüntessék ennek folytán a delegáció intézménye és a közös minisztérium; azon törvényes intézkedések pedig, melyek biztositásunkra szükségesek, létesittessenek.

Létesittessenek ugyanis:

a magyar hadsereg;

pénz- és kereskedelmi ügyeink függetlensége;

s hazánk törvényes függetlenségének diplomáciai elismertetése.

Az ezen célból egyesült párt határozottan fog a kitüzött irányban haladni, de higgadtan fogja megválasztani müködésére az időt, az alkotmányos eszközöket, kerülve mindazt, mi ingadozásra lenne magyarázható, de kerülve oly izgalmak előidézését is, melyek az alkotmányos küzdelmet lehetetlenitik és hazánkra nézve veszélyesekké válhatnának."

*

Ezt a radikális közjogi programot függesztette föl Tisza Kálmán. De épp azért, mert akkor közbenső közjogi program nem létezett, mely az 1867: XII. törvénycikket tekintette volna kinduló pontnak, kérdezni lehet és kell: nem leendett-e helyesebb álláspont az ország akkori helyzetére való tekintet-

tel a közjogi kérdéseknek egyáltalán való mellőzése s kivéve a szélsőbaloldalt, a többi pártnak elvi alapon való szervezése? Ez az álláspont mindenesetre őszintébb lett volna, mert Tisza Kálmán igen jól tudhatta, hogy a külön hasereget nem valósithatja meg. Igy a bihari pontok elvileg mégis megmaradtak s közjogi nyomást gyakoroltak a pártok alakulására, épp ugy, mint a hogy gyakorolt a szélsőbal közjogi programja.

Vajjon ez volt-e valódi oka, hogy elvi alapon nem sikerült pártalakulásokat létrehozni, vagy pedig nem tekintve a közjogi pártprogramokra, egyáltalán Magyarország helyzete a monarkiában teszi lehetetlenné az elvi alapon való pártcsoportosulásokat: különösen az utóbbi oly kérdés, melyre nagyon nehéz megadni a választ.

Mindenesetre *a mig Magyarországnak nincsenek föltétlenül érvényesithető garanciális intézményei az iránt, hogy alkotmányát Bécs felől semmi veszély nem fenyegetheti, addig a közjog mindig erős alkotó eleme lesz a magyar politikának s többé-kevésbbé irányzója a pártalakulásoknak.* A közjogi harcok pedig bizonyára sokat ártottak az országnak, habár aligha tagadható, hogy *szükséges* rossz voltak. Különösen, a mióta alkotmányunk ellen megtörtént a nemzetáruló támadás, komoran és aggódva tehetjük föl a kérdést: mikor szünnek meg a közjogi kérdések zavarni nemzeti munkánkat, belső megszilárdulásunkat és nemzeti kifejlődésünket?

És, hogy addig pártalakulásainkban nem lehet teljes elvi egység, ez magától érthető. Nem volt a fuzió idején ily egység, pedig nemcsak a szabadelvüpárton, hanem az ellenzéken sem.

Tisza a bihari pontoktól a Deák-párt közjogi konzervatizmusára menve át, mindent elkövetett, hogy legalább közjogi ellentétek ne zavarják meg pártjának egységét. Ez a konzervatizmus utóbb szinte közönyösségig fokozódott. De épp az ennek következtében támadó bajok heves közjogi harcokat idéztek föl. Törekvésével tehát Tisza Kálmán épp az ellenkezőt érte el. Nem lehet tagadni, hogy különösen a katonai kérdésekben történt néhány erélyes föllépése jó kedvet keltett az országban. Ezt a jó kedvet már megelőzte a délszláv kérdésben tanusitott magatartása. Militicsnek és Politnak a képviselőházban azt felelte, hogy a képviselőházon kivül tapasztaltatná a magyar nemzeti állam erejét azokkal szemben, a kik a nemzetiségi államot hirdetik. A Deák-párt puha nemzetiségi politikája után Tisza Kálmán erélyes nyilatkozatai megdöbbentették a nemzetiségieket, leszerelésre inditották a szerb omladinát s kedvező fordulatot idéztek elő Horvátországban. Mélyreható nemzetiségi politikája Tisza Kálmánnak sem volt. Nem ismerte azokat a modern gazdasági és kulturai eszközöket, a melyek a faji kérdésben irányadók, de a parlamentben és a közigazgatásban erélyt mutatott s a képviselőválasztásnál igyekezett a nemzetiségi képviselők számát redukálni. Igy történt, hogy az 1876-iki választások idején a nemzetiségi képviselők száma néhány horvátot is odaszámitva, 24-re esett le. Szinte még nagyobb hatással voltak a közvéleményre ama nyilatkozatai, melyeket a Seeman- és a Janszky-ügyben tett. Különösen a Janszky-ügy rejtett nagy veszélyeket nemcsak Tisza állására, hanem magára az országra. Magyarország azon a ponton volt, hogy egy

ügyetlenül politizáló főtiszt majdnem konfliktust idézett föl a nemzet és a dinasztia között.

Az országszerte kinos feltünést okozó és az egész monarkiát foglalkoztató Janszky-ügy igy keletkezett: 1886 május 21-én a 2. müszaki ezred 4. és 5. zászlóalja kivonult a budai, ugynevezett katonai temetőbe, megkoszoruzta Hentzi tábornok és Alnoch ezredes sirját, s Janszky tábornok beszédet is mondott.

A képviselőház másnapi ülésén Szalay László és Ugron Gábor meginterpellálták a miniszterelnököt s szerintük a tábornok eljárása célzatos tüntetés a nemzet, az elesett honvédek emléke ellen. Ezt látszik megerősiteni az, hogy a kivonulás állitólag napiparancsra és teljes diszben történt. S még hozzá a tábornok politikai, hozzá nem tartozó dolgokról beszélt, dicsőitve azt a kort, midőn a király és nemzete között meghasonlás támadott. Az ilyen tábornok rossz szolgálatot tesz a népnek, melynek fegyverét hordozza. Azt kérdezik a kormányelnöktől, hajlandó-e a szükséges lépéseket megtenni, hogy a nemzet elégtételt s a hibás büntetést nyerjen.

Tisza Kálmán miniszterelnök a képviselőház május 24-iki ülésén adta meg a választ. Ő maga csak a Házban értesült a dologról, de rögtön utánajárt s a következőket tudta meg:

Janszky néhány nappal május 21-ike előtt a zseni-csapatok gyakorlati helyéről átmenvén a régi katonai temetőbe, megkérdezte, hogy mi szokott történni a két főtiszt sirjával. S midőn azt a választ nyerte, hogy a halottak napján föl szokták e sirokat disziteni, fölvetette az eszmét, hogy nem lenne-e jobb, ha azon a napon tennék, mikor elestek. Meg-

egyeztek tehát, hogy másnap tiz órakor, minden feltünés nélkül, kivonulnak a temetőbe.

Irásbeli rendeletet nem adtak ki, de a két őrnagy, nem napiparancsban ugyan, hanem rendeleti iven, fölhivta a zászlóalj tisztjeinek figyelmét a dologra.

Midőn az idő elérkezett, a tábornok kilovagolt gyakorlati ruhában a tisztekkel, kik éppen nem voltak elfoglalva, de megelőzőleg Lacroix őrnagy kijelentette, hogy ez nem kötelesség, csak a kegyelet jele. A tábornok távol tartotta magát minden politikától. Hivatalos, ünnepi szine sem volt a dolognak s a tisztek nem is gondoltak arra, hogy politikai tüntetésekre szolgáltathatnak okot tettükkel.

Tisza maga is tapintatlannak tartja az eljárást, de ez még nem tüntetés. Tapintatlannak annyiban, hogy a tábornoknak nem volt rá oka, hogy a kegyelet gyakorlásának eddigi módját megváltoztassa. Ő a nemzet önérzetét minden támadás ellen megvédi s a katonai körök véleménye szerint is tartózkodni kell ilyenektől. Biztositja a képviselőházat, hogy intézkedni fognak, hogy hasonló esemény a jövőben első ne adja magát.

A Ház a miniszterelnök válaszát megnyugvással tudomásul vette.

A bécsi katonai körökben azonban megütközést keltett Tisza Kálmán válasza. Egy királyi herceg is rosszalását fejezte ki, ugy, hogy a dolog csak jobban összebonyolódott, zürzavart és nyugtalanságot idézve föl az egész országban. Tiszának azonban végre is sikerült e nehéz és bonyolult ügyből diadalmasan kikerülnie. Királyi kéziratot eszközölt ki, mely megnyugtatta az elméket. Megjegyzendő azonban,

hogy Tisza ez időtájt hatalmának zenitjén állott. Ha állása a magyar parlamentben oly ingatag, mint volt a hetvenes évek végén, akkor a Janszky-ügy bizonyára fölidézte volna bukását.

A királyi kézirat következőleg szól:

Kedves Tisza!

Sajnálattal észleltem, hogy némely, az utóbbi időben történt katonai személyzeti változás, különféle félremagyarázatokra alkalmat szolgáltatott, melyek a közvéleménynek nyugtalanitására és félrevezetésére, valamint a polgári lakosság és a hadsereg között magyar koronám országaiban ez ideig fönnállott jó viszonynak sajnálatraméltó megzavarására vezethetnének.

Ez pedig annál inkább sajnálandó, minthogy az emlitett személyzeti változásoknál, bármely törvényes vagy alkotmányos jogok sérelme nélkül, csakis katonai szolgálati tekintetek voltak mérvadók s ennélfogva az abból tévesen vont következtetések maguktól elenyésznek; valamint épp oly sajnos, hogy egyes tények miatt az egész hadsereg kedvezőtlen birálat alá vétetik.

A monarkia összes népeit magában foglaló közös hadsereg szelleme nem más és nem is szabad, hogy más legyen, mint a legfőbb haduré; a mi éppen legbiztosabb kezességet nyujt az iránt, hogy e szellemet ezentul sem uralhatja más érzelem, mint versenyző törekvés a kötelességhü teljesitésében, mely kötelessége a hadseregnek nemcsak a monarkiának kifelé való védelmét, hanem, minden politikai pártküzdelmektől távol állva, a belső rend föntartása érdekében a törvények s ennek folytán a törvényesen fönnálló alkotmányos intézmények oltalmát is foglalja magában.

Csak szándékos nem tudás, vagy nem tiszta indokok vezethetnének tehát arra, hogy a hadsereg, mely háboruban és békében mindenkor hiven és áldozatkészen teljesitette kötelességét, —

valódi hazafisággal, az ország törvényeivel és az alkotmánynyal ellentétbe helyeztessék.

Ámbár e szerint hinnem kellene, hogy a tényállásnak pártatlan és szenvedély nélküli megfontolása mellett, a kérdéses izgalom a lojális és józan népességnél csakhamar megnyugtatóbb hangulatnak fog tért engedni; mégis lehetséges, hogy eme félremagyarázatok hosszabb tartamával a nyugtalanság tágasabb körökre terjedne és kölcsönös elkeseredés ápoltatnék, a mi, sajnos következményekre vezethetne.

Teljes bizalommal Önnek mindenkor tanusitott hazafiságában és egyetértve Önnek általam ismert ez iránti nézeteivel, meg vagyok győződve, hogy Ön ezen ügyre, a mint ezt ezennel kivánom is, különös figyelmét fogja forditani és megfelelőleg fog intézkedni, hogy ott, a hol szükséges, a népesség kellőleg fölvilágosittassék és ha mind a mellett törvényellenes és kárhoztató izgatással vagy gyanusitások fordulnának elő, azok ellen a törvény egész szigora alkalmaztassék.

Kelt *Ischlben,* 1886. évi augusztus 7-én.

Ferenc József s. k.
Tisza Kálmán s. k.

*

Azért feltünő esetek, melyek az ország közvéleményét megrázták, koronként erőre sarkalták Tisza Kálmánt. De nagy átlagban s különösen a nagy nyilvánosság elől elvont esetekben néha szinte teljes közönyt tanusitott a közjogi kérdéseket illetőleg. Hogy a Deák-párti kormányok nem feszegették a közjogi kérdéseket, ez érthető, de Tisza Kálmán is meghagyta azt a közjogi slendriánt e kormányzatban, mely annyi becses javunkat homályositotta el. Ilyen a közös miniszterek levelezése a magyar miniszterekkel s magával a miniszterelnökséggel, mely levelezés nyelve német. Egyáltalán a

közjogi érintkezés a közös és a magyar kormány között sok hibában szenved, a min pedig már régen lehetett volna segiteni azzal, hogy a közös minisztériumokban hozzáértő magyar embert alkalmaznak, vagy a felség személye mellé rendelt minisztériumban állitanak föl oly szervezetet, mely eleget tesz a közjogi és a nyelvi követeléseknek. Az imént megnyilott uj korszakban reméljük, ez a nem is annyira elvekre, mint slendriánra visszavezethető állapot véget ér. De sokkal nehezebb lesz visszacsinálni a renunciáció elrontott ügyét, melynek téves intézése 1867-ig ér vissza s hozzá még organizációt is nyert világos törvényünk s az állam érdekeinek ellenére.

Tisza Kálmánnak azonban ugynevezett közjogi közönye mellett az a fogyatkozása volt, hogy az élesebb közjogi distinkciókat nem tudta méltányolni, s ez lett, mint majd kitünik, bukásának főokává. Már a román határszerződés kérdésében fölösleges jogászi szőrszálhasogatásnak tartotta azt a megkülönböztetést, hogy osztrák-magyar határ helyett világosan Magyarország határát kell kifejezni, pedig ez állitólagos szőrszálhasogatás nagy lényeget, a magyar államiságot rejtette magában. Az e kérdésben megindult parlamenti harc volt Tisza végleges bukásának kezdete.

A védőerő 14. szakaszát illetőleg is volt mentsége, hogy e hires szakasz szövegezésében nem vett részt s hogy nem vette észre, hogy abban jogfeladás rejlik. Ime tehát, midőn Tisza a közjogi kérdéseket kerülte, végzete mindig közjogi kérdések elé állitotta. Pártja, a szabadelvüpárt, nem is lehetett egyöntetüvé, de mint már emlitve volt, nem voltak egyöntetüek az ellenzéki pártok sem. Érdekes e tekin-

tetben nemsokára a fuzió után Tisza és Apponyi parlamenti csatája. Már 1875 május 4-én élesen megtámadta Apponyi Albert gróf Tisza Kálmánt és a szabalevüpártot, s a többi közt ezeket mondta: „Ha már most keresem, hogy melyik volt azon eszme, melyet a kormány előtérbe állitott, hogy a párt körébe csoportosulhasson, mely nem tisztán csak hatalmi koalició, hanem valóságos párt legyen: kénytelen vagyok bevallani, hogy azt nem vagyok képes föltalálni. Látjuk azt, hogy a kormány pártját nem egy bizonyos eszmének előtérbe állitása és az a körüli csoportosulás által, hanem inkább az eszmék előtérbe állitásának lázas kerülése által, egy valóságos, — hogy ugy nevezzem — ideofobiával létesitette."

Tiszának könnyü volt a válasz. Egyszerüen utalt a Sennyey-féle konzervativ párt belső ellentéteire, melyek bizonyára voltak akkorák, mint a szabadelvüpártéi.

De, habár a fuzió idején az elvi ellentétek szerepeltek is ugy a szabadelvüpártnál, mint az ellenzéken, azt lehetett volna hinni, hogy az a nagy választás, melylyel a nemzet itélt a fuzióról, tisztább helyzetet hoz létre s a pártok szorosabban tömörülnek. A megkérdezett nemzet 1875 juniusában a szabadelvüpártnak nem kevesebb, mint 329 kerületet adott. A szélsőbal nem érte el a negyvenet, a Sennyey-féle konzervativek harmincról huszra apadtak le, a nemzetiségi képviselők száma szintén lefogyott huszonnégyre s csak a későbbi választások idején törte le e számot Tisza még sokkal kisebbre, mely már egyenlő volt a megsemmisüléssel.

A szabadelvüpártra nézve azonban a válasz-

tásnak csak az volt főeredménye, hogy a balközép foglalt nagyban tért s apadt a Deák-párt. Ez utóbbinak a fuzió előtt közvetetlenül 210 tagja volt, mig a balközépnek csak hetven. Az uj választáson a balközép fölemelkedett régi létszámának több mint kétszeresére. A főispáni karban is a balközép terjeszkedett, ugy, hogy a fuzió válságának idején s ezzel kapcsolatban megüresedett 13 főispáni állásból Tisza a balközép embereinek tizet adott, mig a Deákpártiak csak hármat kaptak. Egészen bizonyos, hogy a tulnyomóan Deák-párti elemekből alakult szabadelvüpártra csakhamar Tisza Kálmán és a balközép nyomták rá jellegüket. A Deák-párt kiváló férfiai előkelő poziciókban voltak ugyan, de Széll Kálmán visszalépett a pénzügyminiszterségtől a bosnyák okkupáció következtében. Szlávyt beleültette Tisza a közös pénzügyminiszteri székbe, Sennyeyt pedig az országbiróiba. Mind ez ellenére a szabadelvü párt Deák-párti és balközépi elemei közt valami lappangó differencia mindig létezett, az elvek differenciája mellett. Az uj kormányzó párt ennek folytán igen soká nem volt biztos és szilárd támasztéka a Tisza-kabinetnek. Bármely izgató, vagy legalább fontos kérdés került elő, a szabadelvü párt egysége azonnal megingott.

Az elvi kérdésekre még nem is került a sor, elég volt Tiszának már első gazdasági kiegyezése, hogy kabinetje és pártja egyaránt meginogjon. Tisza a vám- és kereskedelmi- és bankkérdésben 1875 november 5-iki beszédének alapján megkezdte a tárgyalást. Ez erélyes beszéd ellenére ugy látszik kevés sikert ért el, s ezzel függ össze Simonyi Lajos kereskedelmi miniszter visszalépése s u. n. *függet-*

len szabadelvüek megalakulása. Bizonyos, hogy Tiszának nagy nehézségei voltak Bécsben. Az osztrák kormány nem akart beleegyezni a bank paritásába s éles ellentét volt a bank főtanácsa tekintetében is, mert az osztrák kormány fönn akarta tartani többségét a bank főtanácsában. Tisza erre beadta lemondását, a mit a király el is fogadott. Látszólag tehát ugy állott a dolog, hogy a Tisza-kormány és a szabadelvü párt nem is a párt belső ellentétei, hanem egy egészen külső körülmény folytán, eredménytelenül fejezi be rövid pályafutását. Az ellenzék gyöngesége és különösen Sennyey Pál báró helytelen taktikája azonban megmentették Tiszát és a szabadelvü pártot. Sennyey ugyanis azt követelte, hogy az alkudozások ujra kezdődjenek, a mi egyértelmü leend az osztrák kormány bukásával. A király ebbe bele nem egyezett, s ismét Tiszát bizta meg az alkudozások folytatásával, melyek most már az ismert eredménynyel végződtek.

A közjogi alapon álló ellenzéki pártok most kisérletet tettek, hogy máskor hasonló alkalom az egységes és erélyes vezetés hiánya miatt fölhasználatlanul el ne mulhasson. Két párt és egy csoport összeolvadásáról volt szó. Az egyik párt volt a Sennyey-féle párt, melynek száma az 1875-iki választáson leolvadt ugyan huszra, de oly elsőrangu férfiak foglaltak soraiban helyet, mint Apponyi Albert, Kállay Béni, Beöthy Ákos s Dessewffy Aurél. A másik párt volt Simonyi Lajos báró független szabadelvü pártja. A pártonkivüliek csoportja élén Szilágyi Dezső állott.

A föladat most már az volt, hogy ez a három árnyalat egyesüljön a széditő elvi különbségek és

ellentétes pártgenezisek ellenére. A Simonyi-féle független szabadelvü párt tulnyomóan balközépi elemekből állott, melyek föltétlen hivei voltak a megyei önkormányzatnak. A Sennyey-féle konzervativek épp ellenkezőleg, centralista politikát követték s államositani akarták a megyét. A Szilágyi-féle pártonkivüliek a Deák-féle eszmék igazi letéteményesei gyanánt szerepeltek, épp ezért szitottak hozzájuk az ortodox deákista elemek, mint Bittó István és barátai. Apponyi s később Szilágyi kettős vezérlésével az egyesülés mégis megtörtént s alapja lett a későbbi nemzeti alakulásnak. Sennyey ugyan visszalépett, s Kállay a szabadelvü párthoz csatlakozott Károlyival és Lipovniczkival, a három egyesült csoport mégis 115 szavazattal rendelkezett.

Ez alakulásnak nem volt más egységes elve, mint csakis Tisza Kálmán megbuktatása. Az ostrom nem is tartott szünetet, ugy, hogy Tiszának a nehezebb kérdésekben alig volt több 10—15 szótöbbségénél. A választás nagy mestere, Tisza Kálmán azonban az 1878-iki választással segitett magán. A közjogi alapon álló egyesült ellenzék számát 115-ről leolvasztotta 71-re, viszont azonban a szélsőbaloldal 75-re növekedett, de csak 6 nemzetiségi jött az uj házba. Tiszának most 77 többsége volt, legalább a papiroson. De egy szinte eleminek nevezhető csapás, a bosnyák okkupáció, mely már a választásra is gyakorolta hatását, Tisza választási eredményeit s többségét majdnem megsemmisitette. Tiszát azonban hagyományos szerencséje, ismét az ellenzék keze által mentette meg. Szlávy oly föliratot javasolt, melyben a kormány iránt nem volt bizalom kifejezve s a törvényhozás egyedüli bizalmát a király felé irá-

nyitotta. E föliratot a szabadelvü párt is elfogadja, a mi egyértelmü leendett Tisza bukásával, ha Apponyi nem inditványoz egyenes bizalmatlansági nyilatkozatot. A szabadelvü párt, melyet elvek épp oly kevéssé tartottak össze, mint az ellenzéket, a bosnyák okkupáció és a föliratі vita hatása alatt szerteszét bomladozott, de Apponyi inditványával szemben állást foglalt.

Igy menekült meg Tisza Kálmán és a szabadelvü párt, a fuzió korszakának mindjárt elején két, gyorsan egymásra következő válságából. De nem az elvek mentették meg, valamint nem elvek harca vitte a válságokba. A válságokat és a mentést egyaránt külső körülmények hozták létre.

Nem folyt öntudatos és tervszerü harc a pártok között a modern és a nemzeti Magyarország fölépitésének óriási kérdésében.

Ha ezt a korszakot, mely szinte már a történelemé, pártoskodást nem ismerve, s pártszempontoktól meg nem vesztegetve vizsgáljuk, fájó szivvel kell konstatálnunk, hogy egyik párton sem volt megfelelő munkaterv a modern és nemzeti Magyarország fölépitéséhez. Az eszmék zürzavarában csak itt-ott gyulad ki egy világitó fény, de akárhány ezek közül is bolygótüznek bizonyult, mely felé közeledve, az ország elveszett volna.

Bármily hive valaki Deák szent és nagy hagyományainak, bármennyire joggal isteniti is Deák és korának emelkedett szellemét, azt a nemes ideálizmust, mely e korszakon, sőt egyes kiváló nagyjainak arcán ragyogott: kénytelen elismerni, hogy a Deákpártnak csak a modern és európai, de nem a *nemzeti* Magyarország megteremtésére volt törekvése.

Ki nem látja a nemzetiségi törvényben, s a két keleti egyház létesitésében a történeti Magyarország megingását és a föderális nemzetiségi Magyarország előzményeit? Ki nem érezte, hogy a Sándor-utcai palotának a Deák-párt korszakában támadt nemzetiségi vitái egyenesen a nemzetiségi parlamentet készitik elő?

Magyarország lemondott belső nemzeti egységéről abban a percben, midőn két nemzetiségi államot is létesitett a magyar állam keretében, a két keleti egyház által, s a midőn a nemzetiségi törvény által nyelvi területekre tördelte Magyarországot.

Szerencsére az élet, vagy helyesebben a magyarság erősebb volt, mint törvényhozása. Hogy a Deák-korszak nemzetiségi politikája nem felelt meg a gyakorlati viszonyoknak, mutatja az a körülmény, hogy a magyar nemzet fejlődő ereje s hatalmas kibontakozása a nemzetiségi törvényt egyszerüen lehetetlenné tette. Ez nem szabdalhatta szét a magyar nemzeti és állami egységet s csakis a két, sőt bizonyos tekintetben három nemzetiségi egyház csorbája ma is még nemzeti egységünknek s államiságunk homogénitásának.

Ám a magyarság életereje ujabban csak a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején indult hatalmas kibontakozásnak s igy a fuzió első éveiben még érvényben voltak a Deák-korszak nemzetiségi hagyományai. Tiszának bizonyára érdeme, hogy e hagyományokat nem engedte elhatalmasodni s a megelőző évtized nemzeti elgyöngülését nem engedte az uj Magyarország alapjává lenni. De, sajnos, neki sem volt nemzetiségi programja s csak az ugynevezett parlamenti „erőnyilatkozatok“ voltak a

villámai s választási ügyeskedések a fegyverei, nem pedig minden ízében tervszerü nemzetiségi politika. Bizonyos sikereket kétségkivül igy is elért, s a közvéleményben való népszerüségét a már fennebb elöadottaknak köszönte. De nagyban és egészben ismét csak a magyar társadalom volt az, mely csendes munkájával vézérszerepet játszott a nemzetiségi kérdésben.

Ez akut és veszedelmes bajjal szemben, mely a nemzeti Magyarországot gyökereiben fenyegette, egyik pártnak sem volt organikus programja. Egyik párt sem látta, hogy a nemzetiségi kérdés csak etnikai, kulturai és gazdasági eszközök segitségével oldható meg.

A centralizáció, vagyis a megyék államositása a kinevezési rendszer által, a Deák-párt korában csak a modern Magyarország létesitésének eszköze gyanánt nyer méltatást. A *nemzeti* Magyarországhoz való viszonyát azonban Sennyeyék sem fedezték föl, vagy legalább ily alakban nem igyekeztek értékesiteni. Egészen a korán elhunyt nagyszabásu Grünwald Bélának nevéhez füződik a kinevezési rendszer nemzeti tartalmának fölismerése.

Valami eszméhez csak kellett folyamodni a fenyegető nemzetiségi kérdéssel szemben. Ez az eszme volt a nemzeti centralizáció a kinevezési rendszer kapcsán. Ennek az eszmének csakhamar behódoltak közéletünk legkiválóbb szellemei, de legkivált azok, a kik megelőzőleg a konzervativ csoporthoz, vagy a Deák-párthoz tartoztak. Ilyenek voltak Apponyi Albert, Szilágyi Dezső, Bittó stb. Ezek többnyire már előbb hivei voltak az adminisztráció államositásának, de elfogadták Grünwald Béla tanitását, hogy az álla-

mositás nemcsak modern, hanem egyszersmind nemzeti fegyver. Ám, midőn ezt az egyesült ellenzék programjába akarta venni, azonnal meginditotta a bomlást Simonyi és független szabadelvüinek táborában. Alább behatóan fogjuk tárgyalni a nemzeti panacea gyanánt hirdetett államositást a megyei reform kapcsán. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy az államositással kapcsolatos nemzeti centralizáció eszméje egyik alapvető gondolatává lett az egyesült ellenzékből kibontakozó nemzeti pártnak. E párt létrejöttét Horánszky Nándor igy beszéli el:

„A nemzeti párt 1878-ban alakult „közjogi alapon álló egyesült ellenzék" elnevezése alatt.

Keletkezésére okot szolgáltatott az Ausztriával abban az időben kötött közgazdasági kiegyezés, melynek programja az 1875-ben létrejött fuziónak egyik lényeges alkatrészét képezte.

A kiegyezési tárgyalások megindulván, a Tisza Kálmán miniszterelnök vezetése alatt müködő kormány csakhamar az engedmények terére lépett, minek következése az lett, hogy a szabadelvü párt számos tagja még a tárgyalások folyama alatt (1876-ban) a pártból kilépett és a „független szabadelvüek" elnevezés alatt uj pártot alakitott.

A kiegyezési tárgyalások majdnem két éven át huzódván, az erre vonatkozó törvényjavaslatok 1878 elején terjesztettek a törvényhozás elé, a mikor is azok tárgyalás alá kerülvén, bekövetkezett a szabadelvü párt második szakadása. Ekkor léptek ki a többi között Szilágyi Dezső, Somssich Pál, Kerkápolyi Károly, Horánszky Nándor, Paczolay János, Molnár Aladár, Pulszky Ágost és többen.

Simonyi Lajos báró földmüvelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter, a ki a kiegyezési tárgyalásokban mint szakminiszter részt vett, állásáról 1876 augusztus havában szintén lemondott és később a független szabadelvü párt politikájának támogatója, majd később vezetője lett.

Következtek 1878-ban az általános képviselőválasztások, ezt megelőzőleg a közjogi alapon álló ellenzéki elemek, nevezetesen:

a független szabadelvüek;

a szabadelvü pártból másodizben kilépettek és a Sennyey-párttal egyesültek és igy mentek a választásokba.

A választásokat a rossz közgazdasági kiegyezés, az ezen időben végrehajtott, illetőleg folyamatba tett boszniai kérdés, az államháztartás egyensulya és az elvtagadás eszméi dominálták, a nélkül, hogy a „közjogi alapon álló egyesült ellenzék" tüzetes programot formulázott volna.

A párt ezentuli küzdelmeiben a „kulturnemzeti politika", mint a kilépett szabadelvüpárti képviselőknek különben minden alkalommal megnyilatkozott határozott iránya kezdett mindinkább kidomborodni. Természetszerüleg kellett ennek igy lennie, mert egyfelől közjogi alapon állván, másfelől ellenzék lévén, az ellenzéknek jobb állapotok előidézésére utalt küzdelmi helyzete tevékenységét más irányba nem is terelhette, mint a nemzeti szellem, a nemzeti egység, a nemzeti megerősödés (anyagi és erkölcsi téren) és a reformhaladás irányára. Igy domborodtak ki mindinkább fokozatosan politikájának idomai.

1. A közigazgatás államositása, mint a nemzetiségi kérdésnek is egyik gyógyitó szere és a nemzeti egység megteremtése felé vezető reformeszme.

2. A monarkia másik államával fönnálló közgazdasági viszony folytonos javitása és minden ezzel kapcsolatos törvényhozási előterjesztésnek (kereskedelmi szerződések, fogyasztási adók stb.) ily irányban és szellemben való pertraktálása.

3. A pénzügyi helyzet javitása és az egyensuly elérésére való törekvés lévén e két utóbbi, vagyis a 2. és 3. pont alatti politika, szubsztrátuma az anyagi megerősödésnek, tehát a nemzeti politikának szintén egy alkateleme.

4. A közjogi kiegyezés tisztaságának föntar-

tása és tartalmának megvalósitása, mint a nemzeti önállóság megőrzésének és gyakorlati megvalósitásának problémái. Igy keletkezett és öltött konkrét alakot az 1884—1887. évek országgyülési ciklusa alatt a delegációkban előfordult eszmeáramlatokkal szemben a magyar katonai oktatás és nevelés kérdése és igy tört ki a védőerő-viták alatt az egész vonalon a katonai kérdés, mint a nemzeti politika egyik eleme.

5. A közszabadság biztositékainak (választási és gyülekezési jogok) erősbitése és ezáltal a parlamentárizmus erőteljességének kifejtése; a kormányzás tisztasága és igazságossága, a korrupció üldözése, valamint a politikai és társadalmi morál egészséges fejlődésének fölkarolása és támogatása, ugyszintén a nemzeti önérzet ápolása (Kossuth-temetés, Hentzi-szobor és más konkrét mozzanatok).

Ez az egész politika programszerü összegezést nyert abban a „szózatban", melyet a nemzeti párt 1892 január 5-én az általános választások alkalmából kibocsátott, a mikor egyszersmind a „nemzeti párt" elnevezést hivatalosan is proklamálta.

A párt kezdettől fogva két törzselemből állott, tudniillik a szabadelvüpárt elemeiből és a Sennyey-féle konzervativ elemből.

A párt vezetésében megosztoztak Apponyi Albert gróf és Szilágyi Dezső a nélkül, hogy egyik vagy másik tulsulylyal birt volna. A párt két elemének összeforradása azonban mint fejlődő processzus lassan, de folyton érlelődött és pedig teljesen szabadelvü irányban a nélkül, hogy ez a párt müködésében diszharmóniával találkozott volna, minek oka legfőképpen abban rejlett, hogy az általános politikai irány is ennek kedvezett, de a párt tulnyomó része kezdettől fogva szintén ennek az iránynak hódolt. Miután pedig a párt az erős nemzeti érzületben egységes volt, annálfogva szabadelvü irányzatban összeforrása sem ütközött nehézségekbe.

III. A nemzeti centralizáció és a megye.

A municipálizmus és centralizáció eszmeharca már a XIX. század negyvenes éveiben kezdődött. Egy egész iskola, kiváló államférfiak és gondolkodók iskolája lobogtatta a parlamenti centralizáció zászlaját a municipális decentralizációval szemben. Ez a nagy alkotmánytani pör még most sem dőlt el véglegesen. Sőt egyáltalán kérdéses, vajjon a centralizált állami szerkezet és közigazgatás okvetetlenül jobb-e a decentralizált állami szerkezetnél és közigazgatásnál? Vagy pedig nincs-e a két rendszernek oly vegyülete, mely mindkettőnek a hasznát tartalmazná kára nélkül.

A történelem és a népek lélektana eklektikus. Némelyik nemzetnél a centralizáció bizonyul jobbnak, a másiknál pedig a decentralizáció. Itt nagy és gyors erőkifejtésre a centralizáció alkalma jobbnak látszik, de az erőgyüjtésre és a kitartásra jobb a decentralizáció. A tulhajtott centralizáció a népek hadállása, a decentralizáció a néptestek pihenése s erőtermelése.

A centralizációra hajló latin népek vezérszerepét máris átveszik a decentralizált állami vagy igazgatási szervezetü germán népek. Észak-

Amerika tizenhárom államában gyüjti azokat a csodás erőket, melyek rövid idő alatt ámulatba fogják ejteni a világot. A német császárság egy sereg királyságból és fejedelemségből áll s a világ legelső hadseregének csak hadi vezetése egységes, mig a főbb német államok külön hadsereggel birnak. A centralizáció gyors égés a népek szervezetében s ez segitette elégetni a latin népek szervezetét. Róma akkor bukott meg, mikor leginkább centralizálva volt.

A parlamenti centralizáció nálunk eme nagy etnikai és történelmi háttér nélkül kizárólag mind alkotmánytan jelentkezett s a municipalizmus ellen irányult, hogy megalapithassa a parlament uralmát. Ha a parlamentárizmus uralmát csakugyan életbe akartuk léptetni, akkor a megyékkel tenni kellett valamit. Maga 1848-iki átalakulásunk bizonyság rá, hogy a közszellem mily irányban fejlődik. A midőn pedig az 1867-iki kiegyezés visszaállitotta a magyar parlamenti alkotmányt, a megyék beillesztése a parlamenti kormányrendszerbe valóságos következménnyé lett. Még Kossuth is követelte annak idején.

Ekkor azonban már tágabb eszmekör vette körül a centralizációt. A parlamentárizmus alkotmányos centralizáció, ehhez kellett tehát simulni a megyerendszernek.

A központositásban összefogó erő rejlett, a centralisták tehát azt mondták, hogy össze kell kapcsolni az osztály, nemzetiség és vallás által széttagolt nemzetet.

A centralizáció nagyon alkalmas az erőkifejtésre, az ujjászületett magyar államnak tehát okvetetlenül szüksége van az erőkifejtés ez eszközére. Ide járult a már emlitett egészen uj és fő

szempont: *a központositásban állitólag benne rejlő nemzeti és beolvasztó erő.* Ez adta meg a centralizáció rendszerének a nemzeti diszt s a legfőbb ajánló levelet.

A porosz tapasztalatok a 70-es évek végén s a 80-as évek elején még nem voltak nyilvánvalók és végérvényüek. Bebizonyosodott, hogy a legnagyobb és legöntudatosabb centralizáció sem képes egymagában a nemzetiségi kérdés megoldására. Mert az állami akarat érvényesitésének eszköze, a központositás jó és helyes. Igazgatásnak is jó és gyors, habár gyakran igen költséges. Jobb közigazgatást aligha tudtak volna csinálni a centralisták a porosznál. Erélyesebbet és kiméletlenebbet a nemzetiségi vidékeken még Grünwald Béla sem lett volna képes szervezni. Poroszország egyik, ilyen nemzetiségi tartományában jeles igazgatási rendszerének még alkotmányos és szabadsági részét is korlátozta. És az a hatalmas apparátus, melynek csak egy gondolata volt: a porosz, majd a birodalmi eszme, a mely rátámaszkodott eleinte 20 millió poroszra s később több mint 50 millió németre, mégsem volt képes megvalósitani az *állami* mellett *nemzeti* feladatait. Nem olvasztotta be sem a lengyeleket, sem a dánokat, sem a vendeket.

A midőn nálunk a *modern* és *nemzeti* Magyarország alapjait kellett lerakni a 70-es és 80-as években, ki láthatta előre a porosz közigazgatás sikertelenségét? És kinek jutott eszébe ugyanekkor nálunk, hogy az etnikai formák mögött etnikai erők rejlenek, a nemzetiségi kérdés tehát csak a gazdasági és kulturai tényezők által támogatott magasabb *etnikai* erők által oldható meg?

A gyengébb szerkezetü fajok sohasem győz-

hetik le az erős szerkezetüeket, ellenben az utóbbiak mindig legyőzik az előbbieket.

Hasztalan van az állam összes hatalma a gyengébb faj kezében, hasztalanok még a gazdasági és kulturai tényezők is, a küzdelem végső eredménye csak halasztást nyerhet, de a végső megoldás egészen bizonyos. Az osztrák németség kezében tartotta az állam összes hatalmát, de mint gyengébb etnikai elem mindinkább visszaszorul a csehvel és a lengyellel szemben.

Sőt a lengyelség Pózenben is igen erős etnikai elemnek bizonyult, ugy, hogy Poroszországnak óriási gazdasági és kulturai erőfeszitése is aránylag kevés eredményt ér el. A világ szinte csodálja a lengyelség hősies küzdelmét a gazdasági és kulturai harcban. Gyengébb faj ugyanazon a helyen már rég elpusztult volna, mint beolvadtak a poroszságba az Elbe- és az Odera-szlávok. A lengyel példa csak azt bizonyitja, hogy az öntudattal és erős lélekkel biró kis fajok, ha etnikai erők támogatják őket, bámulatos ellenálló képességgel és szivósággal birnak.

Poroszország, illetőleg Németország ekkép nemzetiségi kérdését akként oldja meg, hogy az óriásivá, egy félszázad alatt tán már közel 100 millióra fejlődő németség mellett a kis lengyel szöglet összetörpül.

Ki gondolt nálunk mindeme nagy fontosságu tényekre és kérdésekre? A gazdasági tényezőknek hatása a nemzetiségi viszonyokra . kormányzatunkban teljesen ismeretlen volt, de ismeretlen volt még az ellenzéki pártokon is, különben legalább itt okvetetlenül felháborodást keltett volna Tisza Kálmán ama ténye, hogy a magyarság medencéjében nem kevesebb, mint 40 hitbizományt engedélyeztetett.

De a kultura tekintetében is nagyon megoszlottak a nézetek. Az állami oktatás csak alig kezdte szárnyait kibontani. A felekezetek és nemzetiségek féltékenyen őrködtek tanügyi jogaikon. A magyar állam szinte a szerénység köpenyébe öltözködött a hatalmas és gőgös felekezetek mellett. A magyar közoktatási ügy csak legujabban kezdte meg fejlődését az állami irányban s tért vissza a 48-iki állapotok felé.

Maradt tehát szinte egyedüli eszköz gyanánt a gondolkodók szemhatárán az állami adminisztráció. A nemzeti erőkifejtés és egybeolvadás eszköze gyanánt.

A mondottak bizonyára megvilágitják a centralizált állami adminisztráció nemzeti értékét. A kifejtett aggályok és pesszimizmus azonban egyáltalán nem akarják megfosztani az ugynevezett nemzeti centralizációt minden értékétől és nemzeti tartalmától.

Közigazgatási értéke bizonyára nagy. Sőt jól kezelve, még a nemzetiségi ellentétek leküzdésére is hasznos volna .Jó és igazságos közigazgatás közelebb hozhatná a nemzetiségek egy részét a magyar államhoz. De ma már csak a zavaros elmék állithatnák, hogy a legjobb közigazgatás is beolvaszthatná a magyarságba a románságot. De igenis elérhető volna jó és erélyes közigazgatással, hogy a román és a pánszláv propagandát szükebb határok közé zárnák.

Nem csodálkozunk ekkép, hogy a Deák-párt vezéregyéneiből s a centralistákból alakult nemzeti-párt Grünwald tanitása szerint programjára vette a nemzeti centralizációt. Sőt tagadhatatlan, hogy szinte az összes magyar értelmiség meg volt nyerve a nemzeti centralizáció számára. Csak a szélsőbal és a régi balközép

elemei utasitották vissza. De a harc kimenetele végső eredményében kétségtelennek látszik.

Tisza most is, mint mindenkor, félrendszabályokhoz nyult. Megcsinálta a közigazgatási bizottságot s veszedelmesen kifejtette a főispáni hatalmat. Igy akarta összeegyeztetni a centralizációt a megyei rendszerrel. *De hát hová lett az alapvető gondolat, mely szinte a fátum erejével nyilatkozik meg a gyökeres reformok gátjaként ujabb alkotmányosságunk kezdetén?*

Félrendszabálya miatt Tiszát minden oldalról megtámadták. Támadta a nemzeti párt, hogy megalapitja a főispáni önkényt. Támadta a szélső baloldal, sőt nem egy hive is szemére vetette, hogy a közigazgatási bizottság által idegen, porosz intézményt csempész be az ősi vármegye magyar szerkezetébe.

Látni fogjuk, hogy a főispánság reformja tulment a kellő határon, de hát miért nem védekezett Tisza Kálmán a félreformok és félrendszabályok cimén intézett támadásokkal szemben a magyar politika emlitett felső törvényeivel? Miért nem mondta, hogy a *radikális reformoktól Magyarországnak mindaddig tartózkodnia kell, mig parlamenti alkotmányának nem lesz betetőző és teljes garanciája?*

Ez pedig igy van, legalább az adminisztráció terén. Az abszolutizmus vakmerő támadásai átalakitották a közfelfogást a megyékre vonatkozólag. A parlamentet szétverte a katonai erőszak. Még azt is meg kellett érnünk, hogy a honvédség magyar kommandó szava szintén részt vett az alkotmányromboló aktusban. A parlamentárizmus ekkép önmagát sem védhette meg, annál kevésbé a magyar alkotmányt.

A megye azonban s a megyében szervezett

társadalom ellenállt. Nem valamennyi vármegye állt ellen, de sok és a java. Itt történt a törvénytelen hatalom feltartóztatása végzetes utján. Az abszolutizmust megtörte a passziv rezisztencia.

Gondoljunk most vissza a 70-es és 80-as évek eszmemenetére s a nemzeti centralizáció tervére. Az eszmemenet az volt, hogy az erős parlament megvédi önmagát s hogy erős parlament csak akkor jöhet létre, ha nincsenek municipális akadályai. Továbbá az egységes magyar nemzeti társadalom csak akkor alakulhat meg, ha a középponti erő teljes vibrációjával érvényesülhet a legszélső perifériákon is.

A jóhiszemü tévedések egész láncolata. A magyar parlamentárizmus nem akkor lesz erős, ha az alsó garanciákat szüntetjük meg, hanem akkor, ha kiépitjük a felsőket. Parlamentárizmusunknak e felső biztositékokra van szüksége. Szüksége van arra, hogy végtelenségig el ne legyen napolható s a törvényes határidőn tul fel ne legyen oszlatható. Főleg pedig szüksége van oly biztositékra, hogy a *parlament nélkül igazgató kormány tényei mind törvénytelenek és hatálytalanok legyenek*. Különben ismét megtörténhetik, hogy a parlamentet szétkergető törvénytelen kormány felforgatja egész államunkat és társadalmunkat, magas polcra helyezi bérenceit s pénzen vásárolt embereivel sanyargattatja a jó hazafiakat.

A parlamentárizmus legfőbb garanciája azonban a népek ereje, ha ez azzal az elszántsággal párosul, hogy a megtámadott parlamentárizmust és alkotmányt minden körülmény között megvédelmezi. Ha a magyar alkotmány és a magyar nemzet valaha idejut, akkor igenis lehet szó gyökeres reformokról, addig azonban ragasz-

kodnunk kell a vármegyéhez. A magyar alkotmány biztositó jelentőségét a *Budapesti Hirlap* április 14-iki vezércikkében a következőképpen méltányolja:

„A most lefolyt passziv rezisztencia dicséretére föl kell emlitenünk azt az igen lényeges és fontos körülményt, hogy tulajdonképp nem is került törvénytelen adószedésre és ujoncállitásra a dolog, mig a mult század huszas éveiben a törvénytelen hatalom ezzel kezdte akcióját. Igaz, hogy most is három osztályzatot lehetne a megyék között fölállitani. A nemzeti szempontból rossz osztályzatu megyék mindjárt kezdetben megadták magukat. A második osztályba tartozók elfogadták az adminisztrátorokat, a tisztikar helyén maradt, de azzal az ünnepies kijelentéssel, hogy törvénytelen ujoncot nem állitanak s törvénytelen adót be nem szednek. A nemzeti szempontból vezérszerepü megyék ellenben az első pillanattól kezdve szembeszálltak a törvénytelen hatalommal, tisztviselőkaruk lemondott, vagy megtagadva az engedelmességet az adminisztrátoroknak és királyi biztosoknak, erőszakkal eltávolittatott. Ezek a nemzeti szellemtől teljesen áthatott megyék óriás szolgálatot tettek. Példájuk megerősitette a nemzeti ellenállás szellemét, fölfokozta a hazafiságot s lendületet adott a közvéleménynek. Már az előcsatározást kihuzták hat-hét hónapon keresztül s igy megbizonyosodott, hogy Magyarországon az alkotmány megtámadásának még taktikai elhelyezkedése is a lehető legnagyobb nehézségekbe ütközik. Megtörtént az a nagyszerü és lélekemelő eset, hogy tiz-tizenkét megye ellenállása, segitve más intézmények közremüködése s a mindig hatalmasabbá váló társadalmi akció által, a támadó hatalmat már az előcsatározásokban tönkreverte. Az előretólt védőmüvek s a megyék körgyürüi tönkretették az alkotmánytipró hatalmat, mielőtt alkotmányunk tulajdonképvaló sáncát megostromolhatta volna. E fő alkotmányos védőmüvünk az ország-

gyülés által meg nem szavazott adó be nem hajtása s az ujonc elő nem állitása. A passziv rezisztenciának e diadalmas csillagsánca ellenséget nem is látott, mert ez idáig el nem jutott. Mi lett volna ebből, ha idáig is elmerészkedett volna? Ekkor már a megyék tulnyomó nagy többsége sorakozott volna a vezérmegyékhez, ugy, hogy, mint sokszor kifejtettük, a törvénytelen hatalom kénytelen lett volna katonai abszolutizmussá átvedleni, mert polgári abszolutizmus mellett a megyék által nem leendett képes adóhoz és ujonchoz jutni. A katonai abszolutizmus megkisérlése azonban oly kockázatokkal jár, a melyeket nem vállalhat el még a legnemzetellenesebb hatalom sem.

Nagy és örökérvényü tanulság rejlik e tényben. A sokat ócsárolt megye, mely itt-ott közigazgatási mizériái által csakugyan rászolgált az ócsárlásra, hatalmasabb alkotmányvédő intézménynek bizonyult, mint bármikor ennekelőtte."

Ezt az itéletet, ha élne, maga Grünwald Béla is aláirná s aláirják bizonyára mindazok, a kik Grünwalddal egyetértenek. A nemzeti centralizáció ekkép, a 70-es és a 80-as évek nagy állammentő s nemzeti tartalmu gondolata nem bizonyult helyesnek. A megyét nemcsak nem szabad államositani, hanem mint majd a pártharcok rajzánál ki fogjuk fejteni, meg kell erősiteni. Egy nemzeti centralizáció lehetséges és szükséges, *ez a közvélemény és hazafiság centralizációja,* melyet a *Budapesti Hirlap* emlitett cikke igy fejez ki:

Ám minden intézmény fölött áll a szellem, a közvélemény és a hazafiság hatalma. A társadalomnak tettekre kész itélkezése, a bünösök erkölcsi megbüntetésére alkalmas hatalma s intranzigens hazafisága megtartja a kötelesség utján azokat is, a kiknek elhullását az intézmény maga nem gátolhatná meg. A hazafias szellem intenziv és extenziv

müvelése tehát egyik legnagyobb kötelessége minden tényezőnek. A hazafiatlanságot és kötelességszegést irtóatosan megbélyegezni tudó közszellem egyik legerősebb garanciája az alkotmánynak. Ez működött jobban a mostani válság alkalmával is a vidéken, mint Budapesten s különösen épp ott, a hol a vezérmegyék a passziv rezisztencia nagy harcát vivták. Csak ez a nagy, hatalmas és hazafias közszellem teheti jövőre teljesen immunissá alkotmányunkat és közéletünket az abszolutizmus recidivákat okozó miazmáival szemben.

*

A Deák-párt, mint párt, nem foglalt állást a kinevezési rendszer mellett. Egyes árnyalatai követelték ugyan az állami adminisztrációt, de a megyének a hetvenes évek elején még oly nagy varázsa volt, hogy az 1870. évi 42. törvénycikk nem mert mélyen belevágni a megyei intézménybe, hanem a főispáni hatalom által képviselt centralizációt sem vitte oly messze, mint elvitte később Tisza törvénye. A Deák-párt törvénye szerint a főispán nem volt feljogositva intézkedéseket tenni s nem volt joga meghagyásokat intézni a megyei tisztviselőkhöz. Tisza törvénye a közigazgatás terén is adott intézkedési jogot a főispánnak. Tisza törvénye előtt a főispán a megyei tisztviselővel csak egy kivételes esetben, 1870. évi 42. törvénycikk 54. szakasza értelmében rendelkezhetett, az 1886. évi 21. törvénycikk alapján a 64., 65. szakaszok esetein kivül még más esetekben is föl van hatalmazva a főispáni intézkedésre. Apróbb dolgokról nem is szólva, a főispán, ha azt gondolja, hogy az állam érdeke követeli, közvetetlenül is intézhet rendeleteket a törvényhatósági és községi tisztviselőkhöz. Tisza törvénye alapján a főispán egy sereg törvényhatósági tisztviselőt is

kinevez: főorvost, a rendőrkapitányokat, a számvevőket, az árvaszéki nyilvántartókat és könyvvezetőket, a járási és kerületi orvosokat, állatorvosokat stb., sőt a segéd-szolgabirókat át is helyezheti.

Tisza reformjában tehát egy bizonyos foku, habár alárendelt, kinevezési rendszer is benne foglaltatik, a legrosszabb kinevezési rendszer, t. i. a helyi szatrapa kinevezési rendszere. Igaz, hogy ennek célja az volt, hogy a főispán tekintélye a vidéki társadalomban növekedjék s e cél mögött rejtőzött egy másik cél, hogy a főispán jó kortes lehessen. Ez azonban teljesen megbocsáthatatlan, a mely áttör minden jogfogalmat és józan rendszert, hogy a főispán, kinek intézkedési jogot adott a törvény, vagyonjogi felelősséggel nem bir. Most, tehát a 90. szakasz értelmében a károsítottnak nincs vagyonjogi keresete a megyei tisztviselő ellen, ha az intézkedést a főispán rendelte el. Tisza Kálmán ekképp a megyei intézménybe egy idegen s minden jogfogalommal dacoló elemet vett be s igy fejlesztette az autonóm megye körén belül a centralizációt, oly fokig, a meddig a Deák-párt nem mert elmenni. De Tisza is érintetlenül hagyta a megye felirati jogát s a mi a legfőbb alkotmánygarancia, az, a melyet a 20. szakasz foglal magában, mely szerint kivétetnek a végrehajtás kötelezettségének szabálya alól az országgyülés által meg nem szavazott adó tényleges behajtására, vagy meg nem ajánlott ujoncok tényleges kiállitására vonatkozó rendeletek.

*

Az ujoncok erőszakos besorozásáig s a meg nem szavazott adók behajtásáig az abszolut kor-

mány sem mert menni. De ha időközben kibékülés nem történik, esetleg még a régi garanciákra is reá tette volna bünös kezét a hamis ürügyekben utazó törvénytelen kormány.

Különösen két veszedelmes és törvénytelen eszközhöz nyult. Az egyik volt a renitens megyei tisztviselők büntetőjogi üldözése s a másik a királyi biztosi intézmény meghamisitása s jogtalan alkalmazása.

A mi az elsőt illeti, Lányi igazságügyi miniszter megörökitette nevét ama képtelen törvénycsavarással, a melylyet hirhedt rendeletében a büntetőjogi üldözést ki akarta terjeszteni az alkotmány megyei várőrségére, a tisztviselői karra. Sőt a büntetőtörvénykönyv 481. szakasza által, a felhivás és földicsérés cimén a börtön veszélyének tette ki a megyei társadalmat is. Vagyis, ha vakmerő törvénycsavarása elfogadásra talál a birói karban, (csak egy esetben talált), akkor a passziv rezisztencia örök időkre lehetetlenné lett volna téve. Akkor még királyi biztosokra sem lett volna szükség, az ügyészség és biróság letörte volna a nemzeti ellenállást.

Soha még megokolatlanabb elvet az igazságügy őre föl nem állitott, mint Lányi. Minden tény ellene bizonyitott. Az az egész eszmevilág, melyet már eddig is föltártunk, s melynek még további vidékeit is föl fogjuk tárni, Lányi ellen tiltakozott. A törvényhozásnak soha eszébe nem jutott a megyei tisztviselők büntetőjogi üldözése. A Csemegi-féle büntetőtörvénykönyv anyaggyüjteményének nincs egyetlen sora, mely távoli célzatot is mutatott volna a megyei tisztviselők büntető üldözésére vonatkozólag. Az egész vita alatt soha senkinek eszébe nem jutott erre gondolni. Maguk a centralisták nem

akként képzelték az állami adminisztrációt, hogy a remitens vármegye büntetőjogi üldözés által töressék meg. Sőt ugyanők a kinevezési rendszer mellett fenn akarták tartani a megyei önkormányzat politikai jellegét, s a helyi ügyekre nézve bizonyára nem akarták annyira megcentralizálni a vármegyét, mint megcentralizálta Tisza Kálmán. De maga a kinevezési rendszer kiforgatta volna lényegéből a vármegyét. A kormány kinevezésétől és fegyelmi jogától függő tisztviselő bizonyára távolról sem alkalmas annyira a nemzeti ellenállásra, mint a választott s a közgyülésnek felelős tisztviselő.

Képzeljük csak, hogy a Fejérváry—Kristóffy-kormány idején más állami adminisztrációnk van. Ekkor is bizonyára akadnak kiváló egyének és jellemek, a kik ellenállnak a törvénytelen hatalomnak. Ezek azonban csak ritka kivétel lettek volna, hasztalanul tiltakoztak volna a közgyülések és jóléti bizottságok, az állami adminisztráció végrehajtotta volna a törvénytelen kormány akaratát.

Ha a főispán hatalma nem lett volna elég nyomás, jöttek volna a királyi biztosok, Kristóffy magyarázata szerint. Csakis a pártviszonyok önzése magyarázza meg a királyi biztosi intézmény elfajulását, mely elfajulás legelőször a 19. század huszas éveiben történt s azután a Deák- és szabadelvü-párt uralma alatt további folytatást nyert.

Az 1805. törvény világosan ellene mond a királyi biztosi intézmény olyatén magyarázatának, mint az a 19. században folytonos gyakorlatban volt. A parlamentárizmussal pedig csak akként egyeztethető össze, ha kivételes és nagy okok vagy intézményes munkák teszik szüksé-

gessé a királyi biztosnak *törvényhozási hozzájárulással* ellátott kiküldését. De akkor mindig külön törvényben kellett volna és kellene a királyi biztos hatáskörét megszabni. A puszta kormány-kinevezés semmi külön hatalmat nem ruházhat a királyi biztosra s maga Ő felsége sem, mert a király uralkodik és nem kormányoz. Épp azért a közigazgatási biróság igen helyesen mondotta ki, hogy a királyi biztosnak nincs több hatalma, mint a főispánnak, önkényes intézkedései tehát semmisek, abszolut kormányzása pedig a vármegyében vakmerő erőszak s nem törvényes állapot.

Igen, de a királyi biztosi intézménynek átalakitását a parlamentáris kormányzathoz nem találjuk abban a nagy eszmekörben, mely az uj Magyarország alapköveit akarta lerakni. Egyesek tiltakoztak, különösen a szélsőbaloldalon, sőt a közjogi alapon álló ellenzéken, de mint intézményes reform nem szerepelt a közszellemben.

Egyrészt tehát megvalósitani akarja a kinevezési rendszert, másrészt pedig nem állitani föl a megfelelő garanciákat a passziv rezisztencia számára, ez kétségkivül hiba volt, melyet azonban egy körülmény ment. Ki gondolhatott a 80-0as években a Kristóffyakra és Lányiakra, hogy ezek valaha rá fognak törni alkotmányunkra és a vármegyékre.

Az a nagy közjogi ellenzéki elv, melyről már ismételten volt szó, hogy addig nem lehet radikális intézményeket megvalósitanunk, mig alkotmányunk megfelelő biztositékokat nem nyer, a 80-as években, ugy látszik, feledésbe ment mind a két párton. Tisza nem védekezett vele, midőn részleges apró reformjait csinálta.

A centralisták pedig ugy tették, mintha az a veszély sohasem következhetnék el.

És minden józan ész szerint ugy látszott, hogy igazuk van. A 67-iki kiegyezést, Deák müvét, véglegesnek lehetett és kellett tartani anynyiban, hogy az a kiegyezés a nemzeti fejlődés számára tért kinált s a megnövekedett nemzeti erő a Deák-féle alapon berendezhette nemcsak a modern, hanem a nemzeti Magyarországot. A Lipótmezőre megérett bolondnak tartották volna, a ki azt mondja, hogy a 67-es kiegyezést Bécsben valaha kétségbe vonják, az abszolut felségjog elméletét állitják föl, s hogy akadnak gyászmagyarok, a kik alkotmányunk ellen fölemelik kezüket.

És ime megtörtént a hihetetlen. Megtörtént törvényeink félremagyarázása és erőszakos elferditése által.

Nem volt elég a megyei törvény és a büntető kodex félremagyarázása, nem a királyi biztosi intézmény alkotmány- és nemzetellenes kihegyezése. Kezdték már félremagyarázni a védőtörvényt is. Pedig ha valami félremagyarázhatlan, akkor a védőtörvény, melynek 14. és 15. szakaszai miatt óriási harcok folytak s e harcok megbuktatták Tisza Kálmánt. Ez a törvény világosan megmondja, hogy a védőkötelezettség elévül, ha három egymásutáni évben törvényes behivás nem történik, félreértést kizárólag intézkedik, hogy az önkéntességi jogot a besorozás minden frázisában lehet igénybe venni. Kategórikusan kijelenti, hogy mozgósitás esetén nem lehet ujoncozni.

De a hazugság és ferdités apparátusa dolgozott s önkéntes jelentkezésre akarták rábirni a védőkötelesek. A megyék nagy része még az

önként jelentkezőket sem fogadta el, az erőszakos ujonczozásnak pedig ellenszegült volna valamennyi.

Mindez mennyire máskép történik, ha a törvénytelen kormány rendelkezésére kinevezett tisztviselői kar áll. A közvéleményt lehet ijeszteni és terrorizálni. És sajátságos, hogy mi, a kik annyira foglalkozunk közjoggal, mint egy másképpen, a közjog finomabb árnyalataiban igazán naivak vagyunk.

Közjogászaink rendszerint a dualisztikus közjoggal foglalkoznak s éppen a legfontosabb és leggyakorlatibb közjog, minő a passziv rezisztencia s a védőerő közjoga, irodalmilag vagy egyáltalán nincs, vagy csak elégtelenül van földolgozva. A *Budapesti Hirlap* érdeme, hogy az ősztől egész a létrejött békéig a fejtegetések folyton megujuló sorozata által igyekezett tisztázni a passziv ellenállás és a védőerő közjogát. És érvei annyira cáfolhatatlanok voltak, hogy sem Lányi ur, sem Kristóffy, sem Fejérváry egyetlen cáfolatot sem mertek megkockáztatni. A passziv rezisztencia s a védőerő kizjogának bele kell hatolnia a közvélemény legszélesebb rétegeibe. Ha e tekintetben egyöntetü közfelfogás lesz s a megyei önkormányzat megkapja Hadik János gróf, belügyi államtitkár által megigért garanciákat, akkor nyugodtan nézhetünk egy második passziv rezisztencia felé, ha ez netán, minden törekvésünk ellenére elkövetkeznék. De nem lehetnénk nyugodtak, ha a megyei tisztviselői kar kormánykinevezéstől s nem megyei választástól függne. Mennyi viharok és események zajlottak le. Évtizedek feledésének ködéből ezek uj életre szólitották azt a, fájdalom, nagyon is igaz tételt, hogy a mig alkotmányos garanciáink nem

lesznek, a melyek megvédik parlamentárizmusunkat minden önkénynyel szemben, addig a vármegye radikális reformaitól óvakodnunk kell. Meg kell tartanunk a vármegyét annak, a mi volt, az alkotmány őrének, mely a passziv rezisztencia hatalmas fegyverével van felruházva. E fegyver jelentősége a modern kor mindent átalakitó szelle meellenére is növekszik és nem fogy. A forradalmak és a szabadságharcok a fegyverteknika fejlődése miatt jövőre szinte lehetetlenekké lesznek. A jövő háboruit is tüzérség fogja eldönteni, tüzérsége pedig a népnek nincs, hanem csakis a hatalomnak és a hadseregnek. Katonai forradalom nélkül tehát a népforradalom lehetetlen.

Hogy mi lesz a katonai követelésekkel, ez a nagy kérdés hosszu időre el van napolva. Nekünk addig is meg kell élnünk és szabad nép gyanánt kell megélnünk. Döntő sulyu alkotmány-biztositékok nélkül csak a szenvedőleges ellenállás lehető legteljesebb berendezésének segélyével élhetünk meg minden ujabb eshetőséggel és kisérlettel szemben. A nemzeti centralizáció helyett tehát a megyei legyen szemünk.

*

A megyét ugy kell berendezni, hogy egy erőszakos hatalom törvényes formák által ne uralkodhasék. Igen helyes tétele volt ez Tisza Kálmánnak s erre redukálódott a számos izben emlitett nagy közjogi tétel. Grünwald Bélával szemben fejtette ki Tisza az álláspontját, épp azért szükséges az 1886-iki megyei reform parlamenti tárgyalásának főütköző pontját, *Grünwald és Tisza beszédét ismertetni.*

Grünwald véleménye szerint, melyet 1886. évi március 1-én fejtett ki, a közigazgatási törvény-

javaslat nem mélyreható reform s csakis arra jó, hogy a nemzet szemét fölnyissa, hogy az, a mit eszköznek vélt a centralizáció ellen, az éppen arra vezet, s hogy a miben eddig erejét keresték, az gyengeségének kutforrása. Szerinte már az 1870-i törvényhozás is téves fölfogásból indult ki az önkormányzat megállapitásánál. Legnagyobb kritika alá veszi a tisztviselők választására vonatkozó intézkedéseket, melyek a tisztviselőket lealacsonyitják. Nem lesz tekintélyük, mert a választók nagy tömege majd megalázkodást kiván tőlük, s egyesek pedig tőkét raknak össze, a jövendő viszontszolgálat reményében, s ha állásukat elnyerik, az igen bizonytalan, mert függ fölülről, a pártjától s saját alárendeltjeiktől. Innen ered az a sok erőszak, korrupció a magyar megyékben. S végül az is megeshetik, hogy a választással államellenes elemek foglalnak helyet a tisztikarban. *A választás tehát az állam, a nemzet érdekeibe ütközik.* Az 1870. törvény a kormányt megbénitotta, de mivel a szabadságbiztositékokról nem gondoskodott, az a veszély is fenyegetett, hogy abszolutizmus fog a megyei intézménybe beleszürődni. Idézi magát Tiszát, a ki maga azt mondta, hogy *a megyei institucióban az ellen keres eszközt, hogy alkotmányos formák között ne lehessen abszolutizmus,* mert mig a nyilt erőszak fölrázza a szendergőket, addig az alkotmányos elnyomás erkölcsteleniti, megrontja s végül orozva megöli a nemzetet. Majd áttér az 1871. választási eljárásra. Azt mondják, hogy oly országban, mint a mienk, lehetetlen a szabad választás, — gondoskodni kell, hogy államellenes elemek ne jussanak hatósági hatalomhoz. Erre jó a kinevezés. De a megyéktől egyszersmind el kell választani az állami teendőket, mert igy az állam gyámkodást gyakorolna rajta. S ha a megye egyszer fölszabadul az állam nyomása alól, — nem kell centralizáció, nem kell főispán sem. A kinevezett közegeket össze kell kapcsolni az önkormányzati orgánumokkal, mert igy az állam ellenőrzése jobb lesz. De

nem mindenkit, hanem csak azokat kell kinevezni, a kik juriszdikciót gyakorolnak, mert lehet biró független, ha azokról itél, a kiktől hatalmát kapja? A kinevezéseknél azonban tekintettel kell lenni az eddigi tisztviselőkre. Általában a törvényjavaslat nem akar mást, mint fokozni a decentralizációt s nagyobb tért nyujtani a választási elv meghamisitásának. Modifikálni akarja a személyes uralmat s megtámadja a birói függetlenséget. A közigazgatás javitása nem várható a főispáni hatalom megnagyobbodásától sem, mert a főispán nincs beleilleszkedve a közigazgatás organizmusába, s éppen ez a törvényjavaslat nem ismeri a felelősségét s büntetlenséget biztosit neki. Ez nem más, mint személyes uralom. A javaslat még korteseszköznek sem jó. Németországi utjában Lasker és Richter fölhivták a német közigazgatás kitünőségére figyelmét, megjegyezve, mily kár, hogy ily jók a hivatalnokok, mert igy a közvélemény nem hiszi, hogy rossz politika képviselői. Ilyen jó hivatalnoki rendszert kiván ő korteseszközül a kormánynak.

Tisza Kálmán március 2-iki beszédében kijelenti, hogy ő a választási rendszert csak akkor hagyja el, *ha az adminisztráció kára nélkül nem maradhat már mellette.* Ismeri a magyar nép természetét, tudja, hogy a magyar nép sokkal inkább szeret oly embereknek engedelmeskedni, kiket ugyszólván gyermekkoruk óta ismer, mint olyannak, ki az ország egy más sarkából került oda. Pedig ez a kinevezésnél a kormánypolitika érdekében el nem volna kerülhető. S kinevezésnél bizonyára sok nem magyar ajkut kellene kinevezni, mig a választásnál nem jön előtérbe a nemzetiségi szempont. De hisz ha Magyarországon már a választásra is azt mondták, hogy az a kandidáció folytán burkolt kinevezés, melylyel a jó hazafiak kizáratnak a hivatalokból; mit fognak mondani, ha a kormány tölti be a hivatalokat? Az 54. és 57. szakaszokról azt mondják, hogy a birói függetlenséget támadja meg. Pedig mi van az előbbi b) pontjában?

Az, hogy ha birói kinevezések vannak, a főispán előterjesztést tehet, a mi pedig 1869 óta gyakorlatban van. Végre is a miniszter nem ismerheti mindegyik hivatalnokát, s meg kell engedni neki, hogy bizalmi emberéhez forduljon. Benne van a fönn idézett szakaszokban, hogy a főispán jelentést tehet a törvénykezés állapotáról. Ámde az 1876. VI. törvénycikk e jogot a közigazgatási bizottságnak adja meg, melynek pedig tagja a főispán is. Tisza nem akarja a birói függetlenséget megtámadni, de viszont nem is lehet a biróságot mindentől elszigetelni. Beszél a főispáni hatalomról. Szerinte ez az 1870. törvényben, ellenőrző hatalom, s nem adminisztrativ hatalom; utóbbi csakis rendkivüli esetekben lehet, az ellenőrzési és felügyeleti jog körében. S ha csak ilyen esetekben rendelkezik a főispán, két eset lehetséges: vagy rendelkezik a megyei fölterjesztéssel szemben, vagy az alispánnal szemben, csakhogy ezt a miniszternek jóvá kell hagyni s igy ő a felelős, — vagy pedig rendelkezik halasztást nem tűrő állami érdekben. Ha rendeletére tettek valamit, akkor nem a végrehajtó közeg, de ő a felelős s polgári biró vonja felelősségre, politikai ügyekben pedig, valamint az államtitkárért azonképpen is a miniszter a felelős. Szerinte a törvény ragaszkodik a történeti fejleményekhez s az 1870:42. törvénycikken csak pár pontban tesz tul, a mennyiben az állam érdeke által megokolt eseteket jobban precizirozza.

Éppen husz év tényeinek világitásában egészen más szinben tünik föl e két beszéd, mint elmondásuk idején utólag bebizonyult, hogy Tiszának volt igaza s nem Grünwaldnak, kivéve a főispáni intézményre vonatkozólag mondottakat. A neves és fényes elméjü gondolkodó, Grünwald, most utólag szintén elismerné tévedését, mint elismerjük szinte mindannyian tévedésünket, a kik Grünwaldnak barátai és tisztelői voltunk.

De vajjon kitartott-e Tisza Kálmán utólag helyesnek bizonyult álláspontján? *Nem tartott ki* s az események folyása elmosta azt a szirtet, melyre Tisza 1886-iki beszédét helyezte.

A védőerővita után ugyanis Tisza érezte, hogy hatalmas elmék és szónokok támogatására van szüksége a mindig győzelmesebben előrenyomuló nemzeti párttal szemben. 1889. április 9-én rekonstruálta kabinetjét s abban igazságügyminiszter lett Szilágyi Dezső s pénzügyminiszter Wekerle Sándor. A közvélemény egy ideig nem tudta, hogy Szilágyi belépésének ára volt. Szilágyi Dezső azonban pozsonyi beszédében világosan kijelentette, hogy elvi alapon lépett a szabadelvü-pártba és a kormányba s ez elvi alap az volt, hogy *Tisza elfogadta a kinevezési rendszert*. Ugyanezt megerősitette maga Tisza Kálmán nagyváradi beszédében, s ekép a megyének Tiszában hatalmas oszlopa dőlt ki. Ám ismeretes, hogy nézetváltoztatásának gyakorlati hatályt nem szerezhetett, mert Kossuth honositási kérdésében végleg megbukott. Szápáry azonban megkisérelte az államositás gyakorlati érvényesitését.

Most már számithatott a szabadelvü pártra s közös elvi alapon állott a nemzeti párttal is. Kifogásaik előterjesztése mellett az 1891 május 29-én kezdődött vitában Apponyi Albert gróf és Horánszky is elfogadták általánosságban a törvényjavaslatot.

Most már igazán csak a közjogi ellenzéknek tulajdonitható az érdem, hogy a megye le nem törött. Ugron Gábor, junius 5-én, heves támadást intézett a javaslat ellen. Rövid idő mulva bevonult a parlamentbe az obstrukció réme.

Maga az általános vita julius 7-éig tartott,

midőn a javaslat 261 szóval 99 ellen elfogadásra talált.

Ekkor következett a fordulat. Prónay szeptemberre kivánta halasztani a vitát s a halasztó inditványhoz Apponyi is hozzájárult, mert nem magát az elvet támadta meg. A szélsőbal azonban nyiltan bejelentette az obstrukciót és szavának állt is.

Szápáry nem engedvén a halasztási követelésnek, folytatni akarta a részletes vitát. De már a törvényjavaslat ciméhez egy sereg szélsőbali képviselő jelentkezett szólásra. Izgalomban telt el az egész julius, sőt augusztus eleje. Szápáry végre belátta, hogy egy kétszázhetvenhét szakaszból álló javaslatot nem lesz képes az elellenzékkel szemben keresztülvinni és ezért a szabadelvü párt augusztus 4-iki értekezletén bejelentette, hogy megelégszik magával az első szakaszszal, s igy csak az elvet akarja törvénybe iktatni, magát a javaslatot azonban leveszi a napirendről.

Szápáry veresége ekképp teljes volt s igy az állami adminisztrációé is. A szélső ellenzék elérvén célját, a parlament már augusztus 8-án elfogadta egy második szakaszszal kiegészitett egyetlen szakaszt.

Soha senki sem gondolta, hogy a lex Sapariana megvalósitotta az állami adminisztráció elvét. Ezt Szápáry maga sem hitte s törvényének csakis az volt a jelentősége, hogy fedezze megfutamodását a szélsőbal obstrukciója elől. És az abszolut-kormány mégis, legalább félhivatalosainak vallomása szerint, arról álmodozott, hogy Szápáry törvényes alapján végrehajtja az államkinevezéseket. Nemcsak az őrültségben, hanem a gonoszságban is van rendszer.

IV. A szabadelvü párt és a gazdasági kérdések.

A nagy politikai küzdelmek zivataraiban homály borult a szabadelvü párt ama legfőbb céljára és lét-okára, hogy a gazdasági kérdéseket rendezze, s az országot megmentse a folytonos deficit veszedelmétől.

A szabadelvü párt és vezéreinek politikáját itt két részre kell osztani. Az egyik részbe tartoznak az ugynevezett *nagy gazdasági kérdések,* mint az önálló vámterület, a magyar bank stb. A másik részbe a szoros értelemben vett pénzügyi politika, melynek célja volt az állam pénzügyeinek rendezése.

A közös vagy önálló vámterület, valamint a közös vagy önálló jegybank igen sokáig és pedig igen helytelenül a közjogi politika kérdéseihez kapcsolódott. A Deák-párt a közös vámterület s a közös bank alapján állott, mert azt hitte, hogy az 1867:XII. törvénycikk ellenére is a kiegyezést megzavarná a monarkia két államának gazdasági különválása. A közjogi ellenzék mindkét árnyalata

pedig épp ellenkezőleg a gazdasági különválást követelte. Valósággal akként áll a dolog, hogy a *közjogi* különválás, vagyis az önálló magyar külügy s az önálló magyar hadsereg sem lehetne el az önálló vámterület és magyar bank nélkül, mert Magyarország sem birhatná el külön hadseregének költségeit. A *gazdasági* különválás ellenben, melynek nemcsak lehetőségét, hanem megvalósitásának közjogi módját is megmondja az 1867: XII. törvénycikk, nem vonná maga után *szükségkép* a közjogi különválást. Az 1867-iki közjogi és gazdasági kiegyezés között nincs közjogi kapcsolat.

De hogy gazdasági különválás mellett az események, s különösen Ausztria nyomása és elvakult boszuja, a perszonál unió felé kergetnék Magyarországot, ez nagyon is lehetséges. Valami közjogi atóm tehát van Deák gazdasági kiegyezésében is.

A fuzió idején Tisza Kálmán rálépett a közös vámterület s közös bank alapjára, s igy közelebb jutott a Deák-, mint saját pártjához, melynek nem egy intranzigens elemétől eltávolodott. Simonyi Lajos báró ki is lépett Tisza kabinetjéből és a szabadelvüpártból, s megalkotta az ugynevezett független szabadelvüek pártját. Simonyi azt hitte, hogy Tisza nagyon is messze ment Magyarország érdekének rovására a közös vámterület és bank kérdésében.

A sulyos válság óta, mely Tiszát és rendszerét csaknem összetörte, a külön vámterület és külön magyar nemzeti bank kérdése állandóan napirenden van s még Deák hivei közül is sokan Ma-

gyarország gazdasági különválásának zászlaja alá csatlakoztak.

De hogy mily kevés gyakorlati tény jött létre ez irányban, mutatja a hosszu, eredménytelen vajudás. Csakis Wekerle Sándor politikája kimagasló és becses kivétel, midőn a készfizetések fölvételének előkészitése által Magyarországot ki akarta szabaditani a kinos jegybank hatalma alól, s a külföldi tőke előtt ekképp meg akarta nyitni Magyarországot.

A külön vámterület felé csak jogilag és nem valósággal közeledtünk. Széll hires formulája megalkotta a külön vámterület jogi állapotát s ez most, Wekerle második kormányzása idején, egész addig fejlődött, hogy Ausztriával nem vámuniót, hanem kereskedelmi szerződést kötünk. Kétségtelen eme megkülönböztetés közjogi értéke, a mennyiben bár azonos tarifa alapján, külön szerződéseket kötünk a külállamokkal, s igy legalább Magyarország gazdasági egyéniségét nem nyeli el a külföld irányában az összmonarkia.

Miután azonban a legujabb kiegyezés paktumában benne van a kereskedelmi szerződések szankcionálása, Magyarország egész 1917-ig nem valósithatja meg gazdasági különválását. Csak akkor járnak le a szerződések, melyek lejáratának, Széll Kálmán ismeretes találmánya szerint össze kell esnie az Ausztriával kötött egyezmény lejáratával.

A külön vámterület felé ekképp fejlődtünk ugyan, de gyakorlatilag még messze állunk tőle. A legnagyobb baj az, de szerencsére gyógyitható baj, hogy a külön vámterület megvalósitására még

most sem készültünk el. Az előkészitéshez, szakértők szerint, legalább öt év szükséges, s igy a hátralevő tizenegy évből ez az öt év kitelik. De legjobban előkésziti a külön vámterületet Wekerlének az a politikája, mely szerint az önálló magyar jegybank megvalósitását már 1910-re előretervezi.

De visszatérve a 80-as évek nyomoruságaihoz, senkisem hihette komolyan, hogy a magyar gazdasági különválás már ekkor lehetségessé lesz. Hiszen egy deficites ország önálló bankja diszázsióval küzdött volna, arról nem is szólva, hogy a pénzügyi nyomoruságon kivül komoly ipart aligha teremthettünk volna.

Az a politika tehát, melynek a szabadelvü párton belül Széll Kálmán volt a képviselője, számithat a helyeslésre most utólag is. A mely politika előbb biztositani akarta az államháztartás egyensulyát, s csak azután kezdhet nagyobb vállalatokba. Már az 1876-iki költségvetés előterjesztésekor Széll Kálmán megjelölte a követendő irányt s a feladatot, melynek, ugymond, megoldásától az ország jóléte és jövője függ, s ez abból áll, hogy a megzavart egyensulyt helyre kell állitani oly eszközökkel, melyek nem sértik az állam egy életérdekét sem, de viszont helyre kell állitani oly alapokon, melyek egyszersmind képesek biztositani a helyreállitott egyensuly fennmaradását.

Széll Kálmán érdeme, hogy mindjárt a fuzió kezdetén a konverzió eszméjét behozta a magyar pénzügyi politikába, s kijelentette, hogy a 153 milliós kölcsön konverziója nélkül, épp azért, habár az 1871. költségvetés már nem egész 10 millió deficitet mutatott, 300 millió járadékkölcsönt indit-

ványozott a 153 milliós és egyéb uzsorás adósság törlesztésére.

Széll Kálmán azonban még egy uj eszmével gazdagitotta a magyar pénzügyi politikát: a szeszadó reformjával, mely Wekerle Sándor korában valóságos epokális jelentőségü lett. Széll 1877-re még 15 millió deficitet volt kénytelen előirányozni, de már tételről-tételre kimutatta a deficit fokozatosan történendő megszünését. Ekkor azonban, legszebb tervei között, lecsapott a bosnyák okkupáció villáma. Széll látva, hogy kedvelt programja, az országnak szinte életérdeke, a katonai kiadások miatt meg nem valósitható, megvált pénzügyminiszteri állásától. És az események teljesen igazolták: a nagy hadügyi kiadások, melyek kora 1878—1887-ig terjedt, tönkretették államháztartásunkat s a deficit néha 50 millióra emelkedett. Valóban aggasztó, sőt kétségbeesett helyzetben volt az ország.

Tisza Kálmánnak e végzetes időben szerencsés gondolata támadt. A midőn 1887 február 15-én személyesen átvette az ország pénzügyi kormányzását, s több mint 49 millió deficit volt a költségvetésben, Wekerle Sándor miniszteri tanácsost államtitkárává tette, a kit éppen egy nagy üzleti vállalathoz hivtak vezetőnek. Már az 1888-i költségvetési tervezet bemutatásakor Tisza bejelentette, hogy a deficit 1890-ig meg fog szünni. De a következő három föltételt tüzte ki: hogy a hadi kiadások ne emelkedjenek, az államháztartásban szigoru takarékosság uralkodjék s ha beadandó javaslatai idejében elfogadtatnak. A szabadelvüpárt ámulva hallgatta kormányelnökét, s az ellenzék hitetlenül rázta fe-

jét. És hogy Tisza jól jósolt, maga Wekerle Sándor bizonyitotta be 1889. október 15-én mondott beszédében, midőn már mint pénzügyminiszter állott a Ház előtt. A valóság az volt, hogy az 1890-i mérleg 28 millió fölösleggel végződött.

A leghathatósabb eszközök voltak ez eredmények s később még sokkal nagyobb eredmények föl idézésére a cukor- és szeszadó reformja, a regálé-válsággal kapcsolatos italmérési jövedék hasznositása, az államvasutak fejlesztése s az államadósságok kétizben történt konverziója.

Wekerle Sándor az államháztartás egyensulyát alig helyreállitva, beváltotta nemcsak Tisza igéretét, hanem a szabadelvüpártnak alapprogramját, mely egyenesen az államháztartási bajokkal okolta meg a fuziót s a közjogi elvek félretételét. Tisza és a szabadelvüpárt Wekerle segitségével kiszabadult óriási obligójából.

Wekerle Sándor azonban nem elégedett meg az egyensuly helyreállitásával, hanem egyszersmind meginditotta 1892-ben a valuta rendezését s a tiszta aranyvalutára való átmenést. E fontos misszió Wekerle kezéből Lukács Lászlóéba ment s most legujabban ismét Wekerle Sándor viseli terhét.

*

De nemcsak a pénzügyi politikában támadtak kedvező eredmények. Gazdasági fejlődésünk egyáltalán nagyobb méreteket vett s különösen Baross vaskeze a vasutak terén csodákat művelt. Hogy egy ember akarata és munkaereje mire képes, Baross példája mutatja. A 70-es évek nyomoruságai mindenre kiterjedtek s mindent lehetőleg tönkretettek. A jár-

ványok leszállitották a magyarság arányszámát, a kedvezőtlen gazdasági viszonyok az állandó deficit pusztitó rémét vitték költségvetésünkbe. Megakadt minden fejlődés, sőt bizonyos tekintetben visszafejlődés történt. Megakadt a vasuti hálózat fejlesztése is, pedig már a Deák-párt nagyon érezte, hogy közlekedési eszközök nélkül Magyarország gazdasági jóléte ki nem fejlődhetik s ezért még a kiegyezés évében, nyomban az 1867. évi XII. törvénycikk után megalkotta az 1867. évi XIII. törvénycikket, mely vasutak és csatornák céljaira 60 millió kölcsönt irányzott elő. Hat évig gyorsan is ment a munka, de a 70-es évek pénzügyi válsága miatt az ismét évekig szünetelt. Valóság, hogy 1875-ben egyetlen kilométer vasut sem épült s 1877-től 1880-ig csak 118 km. vasut nyilt meg.

A 80-as évek azonban meghozták ujból az áldásos emelkedést, gazdasági és nemzeti fejlődést. A szerencsésebbekké vált viszonyok mellett is Baross Gábor maradandó érdeme az államvasuti rendszer s a zóna megvalósitása. Már az osztrák államvasut magyar vonalainak a törvényes idő előtt való megvásárlásával örvendetes meglepetést okozott az egész országban, s az államvasutasitás erélyes keresztülvitele a magyar államot oly vasuthálózat birtokába helyezte, mely nemcsak gazdasági, hanem egyszersmind nemzeti céljait hatalmasan szolgálja. A mig 1876-ban az államnak csak 1600 km. vasutja volt, alig husz év mulva e vasuthálózat fölemelkedett közel 8000 kilométerre.

Ha a centralizáció valahol hasznára volt Magyarországnak, akkor az hasznára volt a vasuti politika terén. Az államvasutak hatalmas s Budapestre

centralizált vasuti hálózata nemcsak gazdasági, hanem politikai hatalom. A Deák-párt megforditva centralizált: legalább egy jelentékeny része a politikai intézményeket akarta centralizálni s a legnagyobb decentralizációba engedte sülyedni a gazdasági életet, különösen a vasutrendszert, melynek nagy része zug- és családi-vasut volt s mely a kamatgaranciák miatt csak terhet rótt az államra, gazdasági s főleg nemzeti ellenszolgáltatás nélkül.

Ha ujból idegen hatalom helyezkedne a magyar kormányzat birtokába, az államvasutak centralizacióját is fölhasználhatná ugyan nemzetellenes céljaira, de mily hosszu küzdelmet kellene megvivnia, a mig ezt a hatalmas közszolgálati ágat a maga céljaira tudná átformálni. Az eredményt meg sem várhatná, mert a passziv rezisztencia addig megtörné uralmát.

De ha állami és gazdasági berendezkedésünk megforditott rendszer mellett történik, ha tudniillik centralizáljuk a közigazgatást kinevezett tisztviselőkkel, meghagyjuk a decentralizáció irányában a vasutvonalakat, könnyü játéka lenne az országgal minden erőszakos vállalatnak.

Igy kapcsolódnak a politikai axiómák a gazdasági kérdésekbe is. A Deák-párt mentségére anynyit föl kell hozni, hogy valami eszme derengett szeme előtt az államvasutak fontossága felől, de egy hatalmas államvasuti rendszer gazdasági hatása mellett a nemzeti hatás alig jutött valakinek eszébe. Az a vasember, kinek szobra ott van az államvasutak központi palotája előtt, megtanitotta a nemzetet mindkét hatásra, dicsőséget árasztva nemcsak önma-

gára és hazájára, hanem egyszersmind arra a pártra is, melynek soraiból kiemelkedett.

Egyáltalán a 80-as évek a magyar nemzeti konszolidáció kezdő évtizede. E konszolidációban nagy része volt a parlamenti békének és nyugalomnak, melyet Tisza Kálmánnak végre sikerült létesitenie.

Az eszmeharc a pártok között nem dőlt el, sőt az eszmék csak egyes pontokon forrongtak s egyáltalán még nem alakult meg a magyar nemzeti állam berendezésének programja. Nemsokára ismét közjogi kérdések kerültek előtérbe, izgalmakat, sőt bonyodalmakat támasztva.

V. A szabadelvüpárt Tisza Kálmán bukása után.

A ki 1887-ben vagy 1888-ban figyelemmel kisérte a szabadelvüpárt klub-helyiségében és a Ház jobboldali folyosójában történteket, s a látottakból levonta következtetéseit, az csakhamar óriási meglepetésre ébredt.

Tisza Kálmánt, a hatalmas kormányelnököt körülrajongta személyes gárdája, annyira, hogy a „generálishoz" e falanxon keresztül csak nehezen juthatott valaki.

Nem Tisza Kálmán miatt, a kinek tartózkodó és hideg modora mellett is nagyon jó szive volt s szivesen hallgatott meg mindenkit. Szivjósága egyik főoka volt közvetetlen környezete elhatalmasodásának s annak, a miért azután a korrupció vádja zudult ellene, hogy érdemetlen embereket is protezsált s hiveit el nem ejtette, még akkor sem, holott már a politikai okosság is követelte volna.

Szivjósága talán csak egy esetben hagyta cserben, Grünwald Béla esetében, a ki mielőtt anyagi zavarai miatt végzetes utjára elindult,

hajlandó lett volna nagy és jogos becsvágyát egy nemzetiségi megye főispáni székére redukálni.

A szerencse kedvezése sokakat megszédit, az a hat-nyolc évig tartó parlamenti egyeduralom, mely Tisza kormányzatának kicsucsorodása volt, bizonyára rá is gyakorolta hatását, de még inkább környezetére, mely akként rendezkedett be s olyformán beszélt, mintha ez a korszak itéletnapig tartana. Néhányan már arról kezdtek tanakodni, hogy Tiszától egy kissé el kell zárni a sulytalan képviselőket, hogy annál zavartalanabbul foglalkozhassék a politikával s csak befolyásos közvetitők tartsák fönn a kölcsönös érintkezést.

Ez a szóbeszéd természetesen soh'sem vált tetté s méltó fölháborodást keltett a szabadelvüpártban. De jellemezte a helyzetet.

Pedig már ott voltak a közelben az örvények. Ott volt első örvénynek a román határkérdés ügye, melyről már szó volt s mely mármár elnyeléssel fenyegette Tisza Kálmánt. A második örvény, a véderővita el is nyelte, habár a hatalom külső jelvényeiről Tisza csak később mondott le.

Messze vezetne a védőerővita részletes ismertetése. Elég a kérdés lényegének földeritésére csak a hirhedt 14. szakasz régi és uj szövegének szembeállitása. Az 1868. évi védőtörvénynek az ujoncozási, illetőleg ujoncmegajánlási jogra vonatkozó intézkedései következők voltak:

„A 11. §. A monarkia közös védelmére szükséges szárazföldi és tengeri hadsereg, az 1867. évi XII. t.-c. 11., 12., 13., 14. §§-aiban foglalt alkotmányos jogok alapján s azok fönntartása mellett, a monarkia mindkét államterülete összes népességére nézve 800.000 főnyi teljes hadilétszámban

állapittatik meg, a határőrséget ide nem számitván. Ezen létszámba a tartalék (4. §.) is bele van foglalva. A hadseregnek és haditengerészetnek ezen hadi létszáma a legközelebbi tiz évre érvényes. A hadsereg megállapitott létszámának a körülmények szerint tovább is változatlan hagyására vagy megváltoztatására célzó javaslatok mind a két fél képviseleteinek, alkotmányos uton való ujabb megegyezés végett, mindenesetre még a kilencedik év lefolyása előtt előterjesztendők.

13. §. A magyar korona országai és a birodalmi tanácsban képviselt országok közt a népesség számaránya szerint fölosztandó azon ujoncilleték, a mely a hadsereg és haditengerészetnek az életbeléptetett törzs- és oktató-rendszer kivánalmai szerint fennebb megállapitott számerőben (11. §.) leendő föntartására és póttartalékosokkal való ellátására szükséges megállapitása után, a tiz év lefolyása előtt, kérdésbe csak ugy lesz vehető, ha Ő felsége az illető felelős kormányok utján annak emelését vagy leszállitását kivánja; a jutalék kiállitása azonban csak akkor történhetik meg, ha a törvényhozás azt azon évre meg is szavazta. A tiz évi összes póttartalék nem lehet nagyobb egy évi ujoncilletéknél. A két fél ebbeli jutalékának kiszámitásánál mindaddig, mig a két államterületen egyenlő alapelvekre fektetett uj népszámlálás foganatosittatnék, a lélekszámról jelenleg létező hivatalos adatok szolgálnak alapul, melyek szerint a megállapitott 800.000 főnyi létszámból a magyar korona országainak népességére 329.632 esik, jutalékának kiszámitásánál a védkötelezettséget másként teljesitő határőrvidék népessége számitáson kivül hagyatván mindaddig, mig a határőrség intézménye tényleg fönnáll.“

Tisza Kálmán azt állitotta, hogy ez intézkedések lényegileg azonosak az uj javaslat 14. §-ának intézkedéseivel, melyek a következők:

„14. §. A hadsereg és a haditengerészet fönntartására szükséges évi ujoncjutalék, az 1867. évi XII. t.-c. 11., 12., 13. és 14. §§-aiban foglalt alkotmányos jogok alapján és azok fönntartása mellett, 103.100 főben állapittatik meg és ezen jutalék a magyar korona országai között egyfelől, a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok között, másfelől a népesség számaránya szerint és pedig az utolsó népszámlálás eredménye alapján osztandó föl.

Az 1888-ik évi december 31-ikével a monarkia mindkét államának területén foganatositott népszámlálás eredménye szerint, jelenleg a magyar korona országaiból 42.711 ujonc állitandó ki.

A magyar korona országai honvédségének fönntartására szükséges évenkénti ujoncjutalék 12.500 főben állapittatik meg.

A hadsereg megállapitott ujoncjutaléka *tiz év lefolyása előtt* csak akkor lesz kérdésbe vehető, ha Ő felsége az illető felelős kormányok utján az ujoncjutaléknak emelését vagy leszállitását szükségesnek tartja. Valamennyi jutaléknak tényleges kiállitása azonban csak akkor történhetik meg, ha törvényhozás azokat azon évre már meg is szavazta.“

Tisza barátai előtt elismerte, hogy a szövegezés nem szerencsés s nem is folyt be a szövegezésbe, mert mással volt elfoglalva. De mert szerinte a lényeg ugyanaz, s mert Bécsben elvállalta a javaslat keresztülvitelét, óriási támadások ellenére is megmaradt a hibás szövegezés mellett, mely azonban nemcsak hibás volt, hanem egyszersmind lekötötte a nemzet ujoncmegajánlási jogát.

Tisza azonban az állitásával, hogy e két szöveg lényegileg ugyanaz, tarthatatlan pozicióba lépett. Szilágyitól kezdve minden nagy és kis szónok azt dörögte fülébe, hogy ha a két szo-

veg ugyanaz, állitsa vissza a régi szöveget. E logika acélabroncsából Tisza nem szabadulhatott, de már csak későn engedett. Akkor midőn vergődéseivel összetörte nem csak önmagát, de pártját is, csak később, Kossuth Lajos honosságának kérdésében bukott meg véglegesen, népszerü ürügyet keresve a visszavonulásra. De bukását megpecsételte a védőerővita s a kikerülhetetlen végzetet nem háritotta el a Szilágyi Dezsővel tett kisérlet sem. Sőt azzal, hogy Szilágyit beédesgette kabinetjébe, kétszeresen is ferde helyzetbe jutott. Mert először kitünt, hogy az ő megcsorbult tekintélyét szükségesnek tartotta egy más tekintély által kiköszörültetni, a kivel évtizedeken át harcban állott. Másodszor kénytelen volt Szilágyinak nagy elvi engedményt tenni s minden komoly haszon nélkül áldozta volna föl a vármegyét, melynek választási rendszerét egész politikáján keresztül védelmezte s nemzeti garanciának tartotta.

Szilágyi Dezső diszt és tekintélyt adott a szabadelvü pártnak, de nem Tisza Kálmánnak.

Azonban a szabadelvüpárt Szilágyi belépése által sem szerezhette vissza a parlamentben régi pozicióját. Nem szerezhette vissza Szápáry gróf miniszterelnök sem, a ki Tisza utódjává lett, sőt a megyei reform erőszakolásával több kárt tett, mint hasznot.

És pedig nem lehet tagadni, hogy a szabadelvüpártban mindig voltak független meggyőződésü hazafiak, kik meggyőződésüknek tények által is kifejezést tudtak adni.

Már a 70-es évek tele voltak szecessziókkal s a szabadelvüpártból való kivonulásokkal. A bank-kérdés, a bosnyák okkupáció s a megyei reform egész árnyalatokat hasitott ki a szabadelvü-

pártból, ugy, hogy voltak idők, midőn a szabadelvüpártnak nem volt többsége a gyakorlatban, hanem csak a papiroson.

A nyolcvanas évek parlamenti konszolidációja nem hódoltatta be a pártfegyelem alá a szabadelvüpárt összes tagjait. Sőt a Tisza bukását felidéző két törvényjavaslat, a román kérdés és a védőerő-törvényjavaslat hibáit legelőször szabadelvüpártiak vették észre és deritették ki. Az elsőnek tévedését a bizottsági előadó fejtette ki Tisza Kálmán előtt, a ki azonban csak jogászi szőrszálhasogatást látott az esetben, nem pedig komoly jogsérelmet. A védőerőtörvény hires 14. §-ára Horváth Gyula, a szabadelvüpárt tagja, a kormány félhivatalos lapjában tette figyelmessé a politikusokat és az országot. A sulyos köveket tehát a szabadelvüpárt tagjai eresztették le a hegyről, melyek végül is romboló lavinává alakultak.

Mindezek ellenére a szabadelvüpárt életereje már ekkor kezdett megtörni. Parlamenti váltógazdaság hiányában gyökeres orvoslási módot csak egy ujabb fuzió hozhatott volna létre. Ezt azonban ekkor még mindakét fél visszautasitotta, pedig most már a szabadelvü- és nemzeti párt a nemzeti centralizáció tekintetében nem különbözött, sőt Szápáry törvényjavaslatának általános tárgyalásánál a két párt együtt haladott.

De azért nagyobb különbség volt a katonai kérdésekben az ugynevezett nemzeti követelések tekintetében. Apponyi Albert gróf ékesszólása óriási propagandát csinált a nemzeti követelések mellett. Ekkor már nemcsak a katonai nevelés szerepelt a követelések programján, hanem maga a kommandó is, melyről Apponyi Hodossyval együtt nem akartá elhinni, hogy le van

kötve az 1867. évi XII. törvénycikk. 11. szakasza által a király kezeléséhez. A nyelvkérdést teljesen a nemzet szuverén jogának tekintette, minden átruházás nélkül.

Ily körülmények mellett Tisza és Szápáry bukása után sem érkezett el a fuzió ideje. De igenis létrehozhatta volna annak igen jó alkalmát egy egészen uj kérdés, az egyházpolitika nagy kérdése. Kezdetben pedig ez az uj eszme, mely a közjogi kérdésektől elterelte a közfigyelmet, a pártok egyetértésének jegyében látszott megfogamzani. Még ma is cseng a magyar levegőben Apponyi Albert gróf 1892 május 22-iki beszéde, melyet az egyházpolitikai kérdésekben mondott, hozzájárulva Irányi Dániel határozati javaslatához. Az egyesülésből mégis inkább élesebb pártharc lett, mely megingatta s megbuktatta szinte az összes pártokat. Az uj eszme vonzás helyett taszitó irányt fejtett ki. Marólugga lett, mely pártviszonyainkat sok éven át nyomorgatta. Pedig ez az eszme igazán kiegészitő része lett volna s lett is a nemzeti centralizációnak.

VI. A nemzeti centralizáció és az egyházpolitika.

Nemcsak a polgári házaságot és anyakönyvvet állitom előtérbe. Sőt a vallás- és lelkiismereti szabadság nagy kérdéseit sem.

A magyar vezérlő pártoknak és vezérlő politikusoknak egy sokkal régibb egyházpolitikával is le kellett volna számolniok. Azzal, a mit a liberalizmus jegyében nagy Eötvösünk hibázott el, midőn megeteremtette a két nemzetiségi egyházat. *Ezt az egyházpolitikát kellett volna lassankint visszacsinálni* a folytonos és állandó nemzeti centralizációval. A tulajdonképeni vallásügybe be nem avatkozva, a magyar államnak mindent el kellett volna követnie, hogy befolyást nyerjen a nemzeti egyházak vagyoni ügyeibe s a mi még fontosabb, az iskolaügybe.

Az iskolaügynek kellett volna legelőször tapasztalni a nemzeti centralizáció áldásos hatását. Ennek a centralizációnak pedig még a törvényes alapja is megvan az 1848. évi XX. törvénycikkben.

Ehelyett azonban a centralisztikus eszméket ott termeltük, hol nem kellett volna. A felekezeti iskolaügy nebántsvirág volt és pedig nemcsak a

nemzetiségek miatt, hanem a magyar pártok felekezeti felfogása miatt. Ha egy Baross Gábor-forma alak támad a professzoroskodó kulturapostolok között, az talán megoldotta volna a kérdést, de az is nehezen: Valószinüleg belebukott volna.

Bölcselkedő költőnknek, Eötvös József bárónak ilyesmi eszébe sem jutott, sem Trefortnak, a ki legtovább kezdte a magyar kultura ügyét.

Az egész magyar államböleseség csak egy, kezdetben nyomorult konkurrenciára szoritkozott, melyben az állam eszközei bizonyultak nyomorultaknak s a felekezeteké és nemzetiségeké hatalmasoknak.

Az államositás kezdetben alig ért valamit, oly jelentéktelen mértékre szoritkozott. Később az állam versenye nagyobbá lett, különösen a nemzetiségi vidékeken, névszerint Erdélyben. Trefort és Csáky idejében érte el az állam versenye a legnagyobb fokot, midőn Erdélyt teleépitettük állami iskolákkal. Ez iskolák üresen maradván, egy részük magtárrá lett, mert az oláhok nem adták gyermekeiket magyar állami iskolákba, hanem csak saját iskoláikba.

És a periferiákon történt nagy erőfeszitésnek volt még egy másik, kárhozatosabb hatása. Ez az volt, hogy a magyar centrumok elhanyagoltattak s magán a Nagy-Alföldön 4000 elemi iskola hiányzott. Igy történt, hogy a magyar faj ebben a korszakban, tehát a nagy egyházpolitika korszakában irás és olvasás dolgában leesett még a tótság mögé is, ugy, hogy csak az oláhok következtek utána. A publicisztika e miatt zajt ütött, de csak Wlassics kultuszminisztersége idején érvényesült a helyesebb iskolaügyi politika, mely a magyar faj kulturális erejének kifejtését tüzte ki célul.

Egyelőre a nagy egyházpolitika eszmeköre foglalta el a lelkeket. Ez az egyházpolitika, mely évtizedeken át csak elméleti életet élt. Deák Ferenc politikai végrendeletében és Irányi Dániel határozati javaslataiban, Csáky elkeresztelési rendelete miatt egyszerre aktuálissá lett. E fejtegetésnek nem feladata az egyházpolitikai harc történetének megirása, hanem igazán az eszme küzdelmének, a szabadelvüpárt és a pártok álláspontjának jelzése.

Világos volt mindenki előtt, hogy az egyházpolitikai nagy kérdések kapcsolatban állanak a magyar állam érdekeivel, csak a legtulsóbb felekezeti szellem tagadta, hogy a polgári házasság és anyakönyv növelni fogja az állam hatalmát a nemzetiségi tagoltságok ellen. Ez álláspontot csak egy lépés választja el annak elismerésétől, hogy a *polgári házasság és anyakönyv beletartozik a nemzeti centralizáció eszmekörébe.* Ime, ekép valahára találkoztunk egy eszmével, melyet szinte valamennyi párt elfogadott, s melynek zászlaja alatt alkalmas és helyes téren történhetett a centralizáció.

Csakhogy a látszólag egységes felfogás a legnagyobb ellentéteket rejtette. A Pandora szelencéje a házasság megkötésének formája volt. Az állami és középpontositó törekvésnek a kötelező forma felelt meg, de a pártok és pártvezérek éveken keresztül nem vallottak szint épp e legfontosabb kérdésre nézve.

Szilágyi Dezső, mint Szápáry Gyula igazságügyminisztere 1890. november 26-án mondott beszéde szerint a polgári házasságot és anyakönyvet a családjog integráns része gyanánt akarta kidolgoztatni. A szabadelvü párt s maga a kabinet a legteljesebb

a legélesebb ellentéteket mutatta, a szinte látszólag elnapolni akart nagy kérdések tekintetében. Apponyi Albert gróf e halasztgatás és bizonytalanság miatt erélyes föllépésre vállalkozott. Az egyházpolitikai programot 1892 május 27-iki beszédében a parlament és az ország általános csodálkozása közt feltárta s ezzel a további halasztgatást lehetetlenné tette. Igaz, hogy a házasság megkötésének formáját beszédében ő is mellőzte, de Irányi Dániel határozati javaslatát ő is elfogadta s igy az akkori közfelfogásban az a Apponyi által különben később megcáfolt hit érvényesült, hogy a nemzeti párt vezére az általános és kötelező polgári házasságot tüzte programjára.

Kétségtelen, hogy Apponyi beszéde a szabadelvüpártra és a kormányra nagy nyomást gyakorolt. Az egyházpolitikai program fölállitását és megvalósitását tovább nem lehetett halasztani, pedig mindenki tudta, hogy az kormány- és pártválságot fog fölidézni. Szápáry gróf miniszterelnök ugyanis ellentétben volt Szilágyival és Csákyval, valamint a szabadelvüpárt legkiválóbb elemeivel, megelégedett a fakultativ, vagy szükségbeli polgári házassággal is s e fölfogásának voltak hivei a szabadelvüpártiak körében. Ismeretes, miképp bukott meg Szápáry Gyula gróf, pártját magára hagyva s Bécsbe utazva, mely idő alatt a szabadelvüpárt saját miniszterelnöke ellen szervezkedett.

Utódává Wekerle Sándor lett. Most már nyiltan kibontakozott a kormány- és a szabadelvüpárt egyházpolitikai programja, pedig a kötelező polgári házasság alapján. Itt volt a dolog lényege s a pártok ütközőpontja.

A pártok közti viszály tüzét különösen fölgyuj-

totta az a körülmény, hogy mint Wekerle Sándor miniszterelnök bejelentette a Háznak, a király csak föltételes engedélyt adott a kötelező polgári házasság kidolgozására, a mi, ugymond, nem érinti ő felségének azt a legfelsőbb jogát, hogy a kivitelre is egyes részleges intézkedésekre nézve elhatározását fönt ne tartsa. Wekerle utóbb megmagyarázta, hogy az előleges fölhatalmazást azért jelentette be a Háznak, mert az ellenzéken azt hiresztelték, hogy a király egyáltalán nem adott engedélyt a kötelező formára nézve. Miután pedig a szabadelvüpárton is sokan voltak, kik a kötelező polgári házasságot nem akarták, a politikai körökben az a fölfogás kapott lábra, hogy Wekerle a kötelező forma miatt megbukik, a szabadelvüpárt fölbomlik s uj pártalakulás jön létre.

Valóság, hogy a szabadelvüpárt bomladozott. Tibád Antal azt fejtegette, hogy Khuen-Héderváry miniszterelnöksége alatt, Szápáry programja alapján fuzió jött volna létre a szabadelvüpárt elégedetlen elemei, a nemzeti párt és az Ugron—Bartha-csoport között. Tibád ki is lépett a szabadelvüpártból, sőt Atzél Béla báró, a ki Tibádnál még előbb lépett ki, a *purosz* jelszó alatt meginditotta pártbomlasztó munkáját. Atzél vezérlete alatt harmincnyolc szabadelvüpárti képviselő alkotott külön csoportot, mely kezdetben a közélet tisztaságát irta ugyan zászlajára, de csakhamar átalakult egyházpolitikai ellenzékké a kötelező polgári házasság ellen.

De bomladozott a nemzeti párt is. Horváth Lajos, Horánszky Nándor s mások a kötelező polgári házasság hivei voltak, a párt zöme ellenben

megmaradt Apponyi mellett, a ki közben nyiltan kijelentette, hogy a szükségbeli polgári házasság hive. A függetlenségi párt is ketté oszlott. Többsége Justh és Eötvös vezérlete alatt kitartott a minden évben megujitott határozati javaslatok mellett, a másik, a kisebb rész pedig Ugron Gábor vezérlete alatt a kormány és a kötelező polgári házasság ellen foglalt állást.

De sem a függetlenségi párt, sem a nemzeti párt nem tette kötelezővé a pártból való kilépést.

A nagy parlamenti vita 1894 február 19-én kezdődött, a záróbeszédekre csak április 10-én került a sor. Nem kevesebb, mint 165 szótöbbség fogadta el a kormány egyházpolitikai progrmját.

Ugyanezt azonban a főrendiház 21 szótöbbséggel visszautasitotta, de az üzenetet s a javaslatot a képviselőház 166 szótöbbséggel küldte vissza a főrendiháznak. Ekkor következett a válság, mert Wekerlének nem volt módjában a főrendiházi ellenzék megtörése. Wekerle a királynak előterjesztést tett s egyszersmind bejelentette lemondását, melyet a király el is fogadott. Visszatérése valóságos diadalmenet volt s a nyugoti vasuttól indulva a *London*-szállónál kifogták kocsija lovait s a fiatalság huzta a kocsit.

Az uj dezignált miniszterelnök Khuen-Héderváry gróf lett, a ki a szabadelvüpárt programjának alapjai mellett állott s a főrendiházban valósággal a kötelező polgári házasság mellett szavazott. De ismeretes, miképp tessékelte ki a szabadelvüpárt Khuen-Héderváryt, Darányi határozati javaslatának elfogadásával. A korona tehát ismét Wekerle Sándort bizta meg a kabinetalakitással. Ezt a kabinet-

alakitást azonban fölötte megnehezitette a Szilágyi-válság. A főrendiházi ellenzék s még felsőbb körök Szilágyi Dezső föláldozásáért hajlandók voltak álláspontjukat feladni. A parlamentben és az országban azonban Szilágyinak oly hatalmas gyökerei voltak, hogy őt a kabinetből kihagyni lehetetlenség volt. Ha a Szilágyi-kérdésben a parlamentet föloszlatják, az igazságügyminiszter a nemzeti oppozició vezérévé lesz. Nemcsak Wekerle, hanem a királytól meghivott minden bizalmi férfi Szilágyi megtartását ajánlotta a királynak. Igy is történt s a Wekerle-kabinet teljes diadallal került ki a válságból s végül a főrendiház ellenzékét is legyőzte s igy a kötelező polgári házasság ügye győzelmet aratott. De hátra volt a szentesités, melynek hosszu elmaradása ismét izgalomba ejtette az országot s ez csak december 10-én következett el. A Wekerle-kabinetnek a Házban 155 többsége volt a december 11-iki indemnitási vita alkalmával s a helyzetnek következményeit mégis levonta, midőn december 24-én beadta lemondását. A szabadelvüpárt december 27-iki ülésén Wekerle nyiltan megmondta, hogy a lemondás oka a király bizalmának hiánya.

Eképp a nagy kabinet fönt bukott meg s még csak be sem fejezhette az egyházpolitikai alkotások egész sorozatát. Khuen-Héderváry egy ujabb hasztalan kisérlete után Bánffy Dezső lett az uj miniszterelnök.

Ez a kabinet, melyben Darányi Ignác és Wlassics Gyula is helyet foglaltak, kezdetben csak ideiglenes jellegü volt s főleg a még hátralevő egyházpolitikai javaslatok megvalósitására volt hivatva. Igy például a zsidó recepciót, melyet a fő-

rendiház Wekerle korában 6 szóval visszautasitott, Bánffynak kellett volna keresztülvinnie, de a javaslat ekkor is 6 szótöbbséggel bukott s csak 1895 május 14-én nyert elfogadást. Nehéz küzdelem volt a zsidó vallásra való áttérés, s a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatok vitájánál is. Körülbelül egy évi harc után a felekezetnélküliség mégis diadalmaskodott s igy az egyházpolitikai program az egész vonalon érvényesült.

VII. A pártviszonyok elfajulása és a második fuzió.

Az egyházpolitika nemcsak nem hozta közelebb egymáshoz a szabadelvü- és a nemzeti pártot, hanem inkább eltávolitotta. Sőt a felekezeti izgalmak hatása alatt uj párt keletkezett: a néppárt. Egyelőre tehát fuzióról vagy uj pártalakulásról nem lehetett szó, habár a szabadelvüpárt uj elemek fölvételére nagyon is rászorult. A közeledés helyett az ellentétek mind élesebben kifejlődtek.

Az egyházpolitikai törvényjavaslatok elintézéseig azonban a Bánffy-kormány ellen még nem lángoltak föl a szenvedélyek. És a kormány különben is csak ideiglenesnek látszott s nem egyszer ilyen gyanánt is vallotta magát. Az uj kialakulási tervek forrongtak tehát az agyvelőkben. És csakhamar egy nagy kiegyenlitő, illetőleg a pártviszályokat szüneteltető korszak érkezett a küszöbre, Magyarország ezeréves fennállásának megünneplése. Apponyi Albert gróf fölajánlotta a kormánynak a Treuga Deit, hogy a nagy nemzeti ünnep nyugodtsággal legyen ünnepelhető.

Apponyi Albert gróf ugyanis a *Nemzeti Ujság* 1895. évi karácsonyi számában cikket közöl, melynek cime: *Az ezredik év küszöbén.*

Bevezető részében a millenáris esztendő közeledésére utalva, azt fejtegeti, hogy a nemzetben nincs meg az ünneplő kedv. És ha a nemzet egy része magába is fojtaná fájdalmát, ünnep lenne-e az, a mit csak hazafias önmegtartóztatással ülne meg?

Pedig mily könnyen elérhető lenne, hogy a magasztos ünnep az egész nemzeté legyen, s hogy ne csupán a külső fény hasson, de a nemzet is erősbödjék! Csakhogy előbb ki kellene békiteni a lelkeket, föl kellene ébreszteni a nemzeti szolidaritás eszméjét. S nehéz lenne ez? Hisz a magyar akarna összetartani, egymást szeretni, ha ebben nem gátolják. A gát, az akadály nem más, mint a törvénytelen erőszak, az alkotmány elkobzása. Ha helyreállitják az alkotmányos szabadság, jog és törvény uralmát, létrejön a magyar közélet harmóniája is. Igy majd ünnepelhet együtt az egész nemzet, nem ugy, mint készül, hogy a nemzet egyik része fenhéjázó dölyffel, a másik magába zárt keserüséggel, — ünnepel egy szivvel-lélekkel, azzal a szent fogadalommal, hogy a célra, a magyar nép szebb és dicsőbb jövőjének megalapitására mindenki erejéhez képest közremüködik. Legyen a küzdelem fegyvere az, hogy ki tudja helyesebben megállapitani a nemzeti megerősödés föltételeit. A mig erre az utra nem lép a nemzet, nincs joga addig tiz százados multja megünnepléséhez, mert ez csak szentségtörés lenne. Döntő lépést kell tehát tenni. Elismeri, hogy e tekintetben az ellenzékre is hárulnak kötelességek, mert ennek sem föltétlenül helyes minden tette. De csoda-e, ha tulhajtják az izgatást és támadást, midőn legjobbjaikat még az önkormányzati életből is kizárják, választóikat pedig csendőrök tartják vissza. Az első lépésnek tehát annak kell lenni, hogy a Ház

mihamarább foglalkozzék a választási reformmal, kapcsolatban esetleg a kuriai biráskodásról szóló javaslattal. Legyen a Ház egyértelmü akarata az, hogy a választás szabadságát, tisztaságát minden lehető törvényes biztositékkal körül kell venni; menjen át a köztudatba, hogy „ezentul csak lojális fegyverekkel fogunk küzdeni." Minő üdvös változásokat hozna létre az elhatározás, érzi minden hazafi.

Ez tehát az ő karácsonyi békeajánlata: csak a jog, törvény s a polgári és emberi szabadság tiszteletét kivánja. Lehet-e visszautasitani, lehet-e mondani, hogy már megvan? Az ilyen állitás azonos a visszautasitással.

A Bánffy-kormány azonban ezalatt nem egy kisebb-nagyobb nemzeti eredményt vivott ki. Agliardi pápai nunciusnak az országból való kitiltása, mint a magyar s közjog állami hatalom érvényesitése jelent meg a közvélemény előtt. Kálnoky ellen való harcában pedig nagyon elősegitette Bánffyt Kálnoky szenvedélyeskedése, hogy magyar kollégáját a a *Fremdenblatt*-ban sajátkezüleg irt cikkben megtámadta s az a másik körülmény, hogy Kálnoky mint külügyminiszter, már félig-meddig bukott ember volt. A siker mégis elvitathatatlanul Bánffyé lett. Különösen értékesitette ezt a sikert az indító ok, mely a harcot fölidézte. Bánffy Dezső azt olvasta ki és pedig helyesen az 1867. évi XII. törvénycikk 8. szakaszából, hogy nemcsak közös külügyek, hanem magyar külügyek is léteznek, mely utóbbiakra nézve a közös külügyminiszternek csak repultentacionális hatásköre van. A külügyminiszter a postatisztet, a közös követek által a kézbesitést végzi. Bánffy tehát a magyar miniszterelnökséget akként rendezte be, hogy az a magyar külügyekre nézve külügy-

minisztérium. A magyar külügyet illető jegyzékek itt készültek s Kálnoky továbbitotta azokat.

A külügyminiszter azonban mesokalta a dolgot s a régi állapotra való visszatérést követelte, midőn a közös és a magyar külügyek közti különbség elenyészét s a magyar külügyekben is a közös külügyminisztérium intézett mindent. Az erre támadt éles jegyzékváltás vége Kálnoky bukása lett. De egyszersmind bizonyos, hogy a közös és a magyar külügyek közt erre megkülönböztetés szintén visszafejlődött.

Nem tagadható, hogy Bánffy, különösen két szakminiszterének, Wlassics Gyulának és Darányi Ignácnak, ezután rajzolandó tevékenysége által megerősödve s tekintélyben emelkedve ment a millenáris ünnepek elé, melyeket tagadhatatlanul jól és méltóan rendezett. A külföld gyelméti s sikerült nagy mértékben Magyarországra irányozni, sőt megtörtént a német császár szives látogatása is s a hatalmas német birodalom feje a magyar király vendége volt Budavárában. Az ünnepségek tetőpontját 1896 junius 8-án, a koronázási évfordulón, a nemzet hodolásának nagyszerü látványával érkezett el. Magyarország összes törvényhatóságai fényes bandériumokat küldtek. A gyülekezés a Vérmezőn történt s onnan a belügyminiszter vezetése alatt a király várba vonultak, hogy Ő felségének hódolatukat bemutassák. A tüneményes menet innen a Mátyás-templomhoz vonult s a közszemlére kitett koronát elkisérte az uj országházba, melynek kupolacsarnokában a képviselő- és főrendiház együttes ülést tartott. Ezután Ő felsége az országgyülést fogadta.

Az elhidegülés, mely az egyházpolitikai harcok idején támadt s mely a Wekerle-kabinet

elejtése miatt növekedett a király és a nemzet között, egy ezredév óriási emlékeinek nagy arányai közepette elenyészett, sőt a szivekben is helyt adott a király és anemzet együttérzésének. Ez együttérzés kifejezése az a kt beszéd, mely az országgyülés fogadása alkalmával elmondatott, az egyik Szilágyi Dezső, a másik a király beszéde. Mindakét beszéd lényegileg következőleg szól. Szilágyi Dezső következőleg szólt:

„A mai napon hálatelt szivvel jelenünk meg Felséged előtt. Megjelentünk, hogy kifejezzük hálás hódolatunkat a ma hatályba lépett törvény szentesitéséért és az abba foglalt királyi nyilatkozatért, melynek visszhangja milliók és milliók hálás szivából és ajkáról száll föl a trón zsámolyához.

Az a márvány, a melybe a törvény be lesz vésve, elmulhatik, de soha ki nem apad a nemzet szivéből az erkölcsi erőnek az a forrása, a melyet a fejedelmi nyilatkozat fakasztott, a melyből, a legkésőbb nemzedékek nagy és nehéz időkben is lelkesedést fognak meriteni.

Felkisértük a koronát is e nagy alkalomra, hogy arra rámutatva, tanubizonyságot tegyünk, hogy az Felségedet nemcsak jog szerint illeti meg, hanem fejedelmi erényeinél fogva is, a melyekkel a korszakot betöltötte.

Vegye Felséged kegyeen hálás hódolatát annak a nemzetnek, a mely a koronát és az alkotmányosságot soha elválasztani nem tudta.

Midőn Felségedet, oldalán a királynéval, a kit a nemzetnek soha nem szünő hálája és kegyelete környez, királyi házunk fenséges tagjainak közepette, mint emlékeinek és örömeinek osztályosát és jövő törekvéseinek vezérét megjelenni láttuk;

midőn azon királyságokból és országokból, a melyekkel Felséged uralkodóháza alatt kapcsolatban vagyunk, a kormány és számosan a törvényhozó testület köréből ünnepeinken jelenlétükkel

megtiszteltek és barátságos érzelmeiket kifejezték; midőn a szövetsége és barátságos államok üdvözletüket és jókivánságaikat küldöttek és rokonszenvüket nyilvánitották Felséged előtt:

lelkünkben fölébrednek a mult dicsőséges képei és érezzük, hogy erős a király és a nemzet, midőn érzésben és törekvésben egybe van forrva. Áthatva attól a tudattól, hogy csak az a nemzet számithat hosszu fönmaradásra, a mely kegyelettel tekint vissza őseire és megszivleli azon nagy tanulságokat, melyeket a Gondviselés irt be a történetébe: mi ezer éves fönnállásunk megünneplésénél a jövő élet utjait a mult tapasztalatai világával vizsgáljuk meg.

E megünneplésre a koronázás évfordulóját választottuk; király és nemzet e napon egyesültek egy oly törekvésben, a melyben a kettő rendületlenül megmaradva, az egységes magyar állam, annak alkotmányos függetlenségei és ősi szabadságai, a magyar nemzet oszthatatlan egysége és a magyar álamnak az uralkodóház közösségén alapuló kapcsolata Felséged többi királyságaival és országaival beláthatatlan időkre biztositva van.

A történet hagyta ránk azt a kapcsolatot, mely az uralkodóház közösségén alapul és a mely a magyar álamot Felséged többi országaival összeköti. Századok alatt alakult meg ez a viszony és a midőn egy nagy katasztrófa után Szent István birodalma három darabra széttört, az állam és a nemzet egysége ezen kapcsolat alatt lőn ujra helyreállitva.

A jelenkor alakulásai mutatják, hogy ezen kapcsolatra épp oly szükség volt, mint volt valaha a letünt századok folyama alatt: mert az erőnek és a biztosságnak forrása, nagy és maradandó érdekek sikeres védelmének és érvényesitésének biztositéka a monarkia mindkét álamára nézve.

Az osztrák-magyar monarkia hatalmát mindkét állam erejéből meriti. Az együttes erő biztositja számunkra a béke áldásait és adja meg az igazi

sulyt a nemzetközi helyzetben. Ezért mindakét állam érdeke az, hogy az osztrák-magyar monarkia ne csak szilárd és erős legyen, de ezt a meggyőződést mindenütt föl is költse. Igy lesz állása erős és szövetsége értékes.

Midőn hódolatunkat a legmélyebb tisztelettel bejelentjük, odaadó bizalommal alázatosan kérjük Felségedet: legyen vezére törekvéseinknek.

A Mindenható különös kegyelmében részesité a nemzetet, midőn adott egy oly királyt, ki az erők egyesitésének, a lelkesitésnek és mérséklésnek hatalmát birja.

Buzgón imádkozunk a Gondviseléshez, vegye továbbra is oltalmába és tartsa meg Felségedet a trónon minél hosszabb időn át.

Éljen a király!"

Ő felsége Szilágyi beszédére a következőleg válaszolt:

„Ezer év az államok életében is hosszu idő. Fényes korszakok mellett sok viszontagság is érte ez idő alatt az országot, nagy katasztrófák következtek, melyek a nemzet lételét ismételve, megsemmisitéssel fenyegették. A magyar nemzet lángoló haza- és szabadságszeretete, harci vitézsége s a balsorsban tanusitott szivós kitartása, az Isteni Gondviselés segitségével mindig leküzdötte a veszedelmet, fényes tanuságát adva, ekképpen életerejének s államföntartó képességének.

Ez ünnepies pillanatban elismeréssel kell, hogy megemlékezzem a magyar nemzetnek e kiváló tulajdonságairól és hő óhajtásom, hogy a jövendő századok végtelen folyamán a nemzetet egyetértésben, királyával mindig az igazi hazaszeretet szövétneke vezérelje, a béke áldása közepette is higgadt, a körülményeket és létező viszonyokat számbavevő megfontolással biztositsa az állami élet nyugodt fejlődését és fölvirágzását."

A király és nemzet közt való jó viszony ápolása most sokaknak elsőrangu törekvése volt.

Maga Szilágyi Dezső ismételten fölajánlotta a királynak e dicső szerepet, hogy *lépjen a nemzeti törekvések élére.* Valóban a legnagyobb biztositéka lett volna a nemzeti politikának, ha a magyar király lesz e politika legelső harcosa. Valóban hatalmas lajalitási áramlat vonult át az országon, mely nemcsak az ünnepély alkalmával elmondott beszédeken, de eme korszak irodalmi müvein is ott hagyta nyomait.

Bánffy az áramlatot fölhasználta a király és a nemzet tartósabb szivbeli viszonyának létesitésére. Kieszközölte a többi közt nemzeti hőseink számára a tiz szobrot. A királyt egyáltalán közelebb hozta nemcsak anemzet, hanem magához a kormányzathoz is. De épp oly mértékben kifejlődött az ellenzék irányában Bánffynak különben is szinte veleszületett intranzivgem hajlama. E hajlam teljesen kiélesedett a millenáris ünnepségek után következő választásoknál, melyeknél az ellenzék óriási vereséget szenvedett, de bosszuval és haraggal eltelt lélekkel jött vissza a parlamentbe. Várt az alkalomra, mikor állhasson bosszut. Egyik oldalon az egyoldalu párturalom, mely saját erejével és hatalmával élni, sőt visszaélni kész, a másik oldalon az elkeseredett bosszuvágy, mely érvényesülni akart s mely szintén kész volt a parlamenti fegyverek alkalmazásának legnagyobb tulzására.

Különösen két nagy csatában vonult föl egymás ellen az elkeseredett két sereg, ádáz harcban csapva össze. Ez volt a két obstrukció, melyen egyike a bünvádi perrendtartás életbeléptetésének 16. szakaszával kapcsolatos sajtószabadság cimén indult, s a másik, a mely egyenesen Bánffy személye ellen támadt, az 1899-iki indemnitási vita alkalmából.

A fuziónak rég el kellett volna következnie, hogy rendes parlamenti viszonyok legyenek lehetségessek, s a legnagyobb élességü pártviszonyok jöttek e helyett létre, melyeket legjobban jellemez az a körülmény, hogy a szabadelvü párt egy kis része mindkét parlamenti csata idején vagy a kormány ellen foglalt állást, vagy az ellenzékre ment. A sajtószabadság miatt inditott harcot a kormány ellen az igazságügyi bizottság szabadelvü párti tagjai kezdték, először a bizottságban, majd a Házban. A második, a nagy obstrukció idején pedig az ugynevezett Tisza-lex miatt a szabadelvü pártnak körülbelül harminc tagja vonult ki s az az akkori becslések szerint még ötven akart kivonulni, ha a Tisza-féle akták csakugyan előterjesztettek volna a Házban. Miután az okmány aláirását pártkérdéssé tették, Széll Kálmán is csak azzal a kijelentéssel irta alá, hogy az aláirásra csak azért szánja el magát, mert meg van győződve, hogy ez okmány nem kerül a Ház asztalára.

Ki hitte volna ily viszonyok között, hogy a két legélesebb harcban levő párt, a szabadelvü- és nemzeti párt egyesülése küszöbön áll? A tüz és a viz egyesülése nem látszik nehezebbnek, mint ez az egyesülés. És mégis elkövetkezett, mert ez *eszmei és erkölcsi törvény erősebb minden hatalomnál és erőszaknál, minden gyáli létnél, haragnál és bosszuvágynál.* Sőt ezek gyakran pusztán eszközei a felsőbb törvénynek s csak siettetik érvényesülését. Ha a Bánffy-korszakban a parlament levegője nem lesz izzóvá s a szenvedélyek feszültsége nem lépi át a legkiterjedtebb határokat, a részben szerencsés s részben nagyon is szerencsétlen alakulások, vagy késnek, vagy más formát vesznek fel s talán el

sem következnek. A nagy zivatarok után jönnek a nagy szélcsendek, a nagy harcok után a nagy kibékülések. *A legutóbbi három év szörnyü tusájára s az abszolut kormány dulására következett el a parlamentárizmusunk történetében legnagyobb egyesülés, a mai koalició.* Az a párt pedig, a mely a parlamenti rizmusunkon uralkodó törvénynek utjában volt, a szabadelvü párt, végleg felbomlott.

A váltógazdaság hiányát pótló egyesülési rendszer nálunk ezek szerint elemi erővel uralkodik parlamenti viszonyainkon. Nagyon természetes tehát, hogy a nagy csatában Bánffynak vesztesnek kellett lennie.

VIII. Nemzeti földbirtok és kulturai politika.

Mily tévedésekbe esett a magyar politika, s mennyire nem volt tisztában a magyar állam kiépitése dolgában, az előadottak eléggé megvilágitják. A mentség és enyhitő körülmény természetesen is rendelkezésre áll. A magyar politika neház s meg voltak már régtől sablonjai. Olyan politikára tehát senki sem gondolt, mely célul tüzte volna ki a magyarság megnövekedését, vagyoni és kulturai erejének hatványozását.

Nagy politikát szivesen csináltunk, de nagy nemzet nélkül. Erős küzdelmeket provokáltunk, de államunk megfelelő szilárdsága és ereje nélkül.

Végre is a magyar faj maga lökte helyes irányba a nemzeti politikát. A 80-as és 90-es években a magyarság nagy számbeli kifejlődésre jutott, de elemi iskolák hiányában az irás és olvasás terén elmaradt. Most már föl-fölvillant a helyes gondolat s intenziv fény világitotta meg a helyes irányt.

Még nagy nemzetek is államok politikusai is igyekeznek a nemzeti alakulásban támadt hibákat jóvá tenni. Franciaország mindent elkövet, hogy leküzdje a nép termékenységének megállását. Ha ez nem sikerül neki, a mint ugy látszik, nem fog sikerülni, akkor Franciaország egy félszázad mulva

nagyon is másodrangu hatalommá lesz Németország mellett, melynek lakossága ugyan az alatt az idő alatt föl fog emelkedni közel 100 millióra.

Sőt maga a germán óriás minden képzelhetőt elkövet, hogy a nemzetiségi kérdést területéről kiküszöbölje, pedig csak egy lengyel szöglete s egy kis dán kellemetlensége van.

Jutott-e eszébe magyar politikusnak, hogy ha diadalmas nemzeti politikát akarunk csinálni, akkor ebben meg kell csinálni magát a nemzetet? A számbeli megnövelés csak legujabban gondolata a magyar politikának, ugyszintén az ezt kiegészitő másik gondolat, hogy a magyarságot kell kulturailag kifejteni. És ezzel a két erős gondolattal még most sem számolt le teljesen az ország. Darányi, Wlassics már Bánffy kormányzata idején megkezdték ez irányu müködésüket, de különösen Széll kormányzata alatt, midőn maga Széll Kálmán lett a kettős eszme támogatójává, nagyarányu akciót terveztek. Megjelent tehát a tömeg és a fajsuly gondolata a magyar politikában. Az előbbire, vagyis a tömegre s kifejtésére a nagy Széchenyi sem gondolt. Ő csak gazdaggá akarta tenni a magyart, hogy ez által hatalmas legyen.

*

A XX-ik század felemeli intőszavát, s hivatkozik a *törvényekre*, a harctéren, a munkában, s az alkotmányban egyaránt. Az emberiség nemes virághajtásai sohasem szünnek meg elbájolni szingazdagságukkal és illatukkal fejlett izlést, s a felsőbbséges gondolkozást. Az egyéni, faji és nép-individualitás, a tenger morajával közeledő tömeguralom ellenére is megtartja erkölcsi felsőbbségét. A kvalitásnak és fajsulynak mindég meg lesz a maga nemes értéke. De a felsőbbséges papok sem vonhatják ki magukat a fizikai világon uralkodó törvények alól. A kvalitás akkor igazi hatalom, a fajsuly akkor igazán ellenállhatatlan, ha egyszersmind a tömeggel párosul.

Legendaszerü hősök, harcedzett daliák, diadalmas magyar leventék, hol van a ti dicső korszakotok? Egy sas harca valamikor érvényesült a verebek tömege ellen. Magyar hősök, a mi Leonidásaink és Cidjeink, a Zrinyiek és a Hunyadyak csodákat vittek végre a hadterén. Spanyol kalandorok néhány század magukkal meghóditották a Monterumák és Inkák birodalmát, megsemisitve, vagy elrabolva csodás kincseiket. De a kvalitás által legyőzött eme tömegek szervezetlenek voltak.

A magyar nemzet számbeli ereje a nyugati népekhez hasonlitva elégséges volt államunk és hatalmi állásunk fenntartására. A kelettel szemben is diadalmasan küzdöttünk, a mig ez szerves nagy tömegeket nem állitott velünk szembe. Az organizált tulnyomóság győzött Mohácsnál, s letörte hőseinket Szigetvárnál, s annyi más várunk falainál. Későbbi szabadság harcaink is, Hómer tollára méltó harcok és diadalok ellenére mindig számbeli deficitünk miatt buktak el. Nemzeti kvalitásunk és fajsulyunk elégséges volt Ausztria hadainak megverésére, de nem szállhatott egyszersmind diadalmas mérkőzésre az orosz cár seregeivel. A burok csodás ellenállásának le kellett törnie az angol tulnyomósággal szemben. Ellenben Japánország diadalmasan mérkőzött Oroszországgal, mert népének faji kiválósága a most lefolyt háboruban egyesült a tömeg erejével.

Régen csak a török szárnyalt tul bennünket nagy katonai erjével, mely mögött megfelelő népesség állott. Számbelileg is erősebbek voltunk, mint Ausztria. Megközelitettük Németországot, messze fellül multuk Angliát. Most a nyugati és keleti vonalon egyaránt veszedelmesen tulszárnyalnak a népek, ha örvendetes, sőt diadalmas fejlődésünkben megtürjük a leghiresebb akadályt, vagy éppen magnak vetjük az akadályok köveit utunkra.

És nem csak hadi téren fenyeget a körülöttünk rohamosan emelkedő tömegek túlsulya. Fenyeget a kulturában, s az ezt felidéző munkában. Az egyéni

kvalitás dicső munkája mindinkább a müvészet fényes Akropoliszába vonul vissza, a hol a tömegek meg nem ostromolhatják. O tömeges munkát azonban, csak a tömegek végezhetik. Virágzó és versenyképes gyáripar nem támadhat és nem maradhat fenn a munkások tömege nélkül. A munkában szervezetlen tömegek értéktelen bakasszok, a munkára organizálva pedig diadalmas seregek, melyek nyomán a gazdaság, kultura és a nemzeti nagyság jár.

De még az alkotmányban is feltartóztatlanul előrenyomulnak a tömegek. S a közel jövő Magyarországon is meg fogja ingatni azt az alkotmányos alapelvet, mely a kvalitásban és a nemzeti megbizhatóságában gyökerezik. A nemesség egysége volt a magyar alkotmány legszilárdabb alapja, mert a minőséget, s a nemzetiérzést egyesitette. E kettős tulajdonságot nélkülöző tömegek nagy része azonban bevonul az alkotmány sáncaiba.

Mindent el kell tehát követnünk, hogy a három legfőbb tényezőhöz: a *honvédelemhez,* a *nemzetimunkához,* s az *alkotmányos küzdelmekhez,* a magyarság adja a fő számbeli erőt. Különben nemcsak kifelé, hanem itthon is megrendül faji egyensulyunk. Ez az a minek nem szabad elkövetkeznie. Sőt el kell következnie az ellenkezőnek, faji tulnyomóságunk növekedésének itthon, s az ország általános népszaporodásának a külföld irányában.

Eddig mind a két irányban kedvező volt fejlődésünk. Különösen a nyolcvanas évek óta nagy evoluciót vett a magyarság faji ereje, s az ország lakossága. Az egész tizenkilencedik századot vizsgálva is előkelő szerep jutott Magyarországnak a népesedés dolgában, ezért helyezte kiváló polcra hazánkat különösen a születések dolgában Levasséur, a hires francia statisztikus. A nyolcvanas évek óta azonban egészen 1900-ig fejlődésünk egyenesen tüneményes. Az ország lakosságának évtizedes szaporodása soha sem maradt 10 százalék alatt, a magyar faj szaporodása pedig fölment 14—15 százalékig.

Hogy állnak ezzel szemben a nyugati népek?

Franciaország népszaporodásáról nem is érdemes beszélni. A világot gyarmatositó Anglia népszaporodása évtizedenkint 8 és 9 százalék közt ingadozik, e számban azonban Irország deficitje is bennfoglaltatik. Magának az angol fajnak szaporodása sokkal nagyobb, épp ugy, mint a magyarság szaporodása Magyarországon. Az 1881-iki népszámlálás alkalmával az angol faj szaporodása szinte teljesen egyenlő volt a magyarság szaporodásával, tudniillik 14 százalék egy évtizedre. Az angol szaporodás azonban ez idő óta dekadens irányt vesz, s 1901-ben leszállt 12 százalékra, mig a magyarság szinte teljesen megtartotta felsőbbségét a többi hazai fajjal szemben.

Közelebb érdekel minket a német faj szaporodása. Minden nép, s igy a német is. leginkább a XIX. században kezdett szaporodni. Ennek oka minden népre, s igy a német is a gazdasági élet föllendülése, az ipar fejlődése s a nagy járványok elmaradása. A XVII., XVIII. századig a járványok tették tönkre a népek szaporodását. A XVI. század egyetlen pestis járványa nem kevesebb, mint 23 millió embert ragadott el Európában. Vagyis Európa akkori lakosságát száz millióra számitva, e lakosság egynegyedjét. A német ez idő szerinti szaporodása $9\cdot^{3}$, mig Magyarország, tehát nem a magyar fej átlagos szaporodása ma is felül van a tiz százalékon. Annálinkább elmarad Magyarország mögött Ausztria szaporitása, mely 1820-tól 1890-ig $7\cdot^{5}$ volt. Csak 1900-ban közelitette meg Ausztria a 9 százalékot, illetőleg 1 évre $9^{0}/_{00}$. A természetes szaporodás terén Magyarországon most sincs komoly baj. A születések 1900-hoz képest huszonötezerrel megfogytak, de fogyott a halálozások száma is, s igy az 1904. évi szaporodás még mindig $11\cdot^{67}$ volt az 1900-iki $12\cdot^{30}$ százalékkal szemben.

Természetes szaporodásunk, különösen a magyarság szaporodásának nagy nézeteivel még mindig elől járunk. De közbejöttek a szerencsétlen évek, a rossz termések, s a még nagyobb szerencsétlenség, alkotmányunk válsága. A kivándorlás óriási

méreteket vett nemcsak a kivándorlásra való csábitás, nemcsak az amerikai ismerősök és rokonok levelei folytán, hanem azért is, mert megcsappant a kereset Magyarországon, s népünk föléhségét többnyire rossz irányban csillapitja a most derüreborura folyó parcellázás s a vele kapcsolatos spekuláció terhét még az alföldi paraszt sem viselheti el ugy, hogy a parcellázott birtokok visszalakulnak közép- és nagybirtokká, a nép pedig Amerikába megy.

Darányi Ignác, mint a minap beszélte, a kivándorlókkal érintkezve, arra a tapasztalatra jutott, hogy a kivándorlás főoka a munka- és a földhiány.

*

Mit kell tehát tenni? Ott kell kezdeni a munkát, a hol Darányi elhagyta a Széll-kabinet bukása idején. Darányi nem kevesebb, mint nyolcvan milliót akart fölvenni a nemzeti földbirtok-politika céljaira. Törvényjavaslatát a parcellázásról és a birtokcseréről az utolsó percben még a Házba is beterjesztette. Ez idő óta a nemzeti ügy szünetel s oszlikfoszlik maga a nemzet. Most már gyökeresen és minél előbb hazzá kell fogni a nagy munkához. A kormányt és a koaliciót ideiglenes jellege nem menti föl a gyors akció kötelessége alól. iHsz nem uj kérdésről van szó, melyet előbb tanulmányozni kell. Ugyanaz a Darányi ma is a földmivelési miniszter, a ki az akciót meginditotta s a nemzeti földbirtokpolitikának programját kidolgozta.

És főleg az Alföldről van szó. Az Alföld nagygyá és hatalmassá tételéről, arról, hogy e nagy medencéjében földuzzasztva a magyarság népáradatát, megoldjuk a nemzetiségi kérdést. Kossuth Ferenc csak érdeklődhetik ugy az Alföld iránt, mint Darányi Ignác.

Az általános szavazatjog megvalósitása küszöbön áll. A magyarság számbeli összezsugorodása, vagy csak megállása is óriási veszélyeket rejtene magában nemzeti jövőnkre nézve. Az uj korszakban

pusztuljanak el a régi sablonok, csak azt kell átvenni, illetőleg folytatni a multból, a mi a nemzeti politikára hasznos.

Különösen hasznos a Széll-korszakból ránk maradt két komoly eszme: a magyar faj tömegének megnövelése és fajsulyának fokozás aa kulturai és gazdasági fejlődés által.

Soha semmiféle más mód nem oly hatásos a magyar nemzeti állam megszilárditására, mint épp e kettő. A jó közigazgatásnak is van értéke ez eszmekörben, de jelentőse, mint kimutattam, meg sem közeliti ezekét és a jó közigazgatás nem szükségkép alapszik a kinevezési rendszeren.

Az iskolaügy főleg az által hat, hogy kifejti a magyarság becses kvalitásait. A régi rendszert, Eötvösét és Trefortét, végleg el kell temetni, mert még Trefort bőségesebb eszközei is teljes csődöt mondottak, midőn az elemi iskolákat a nemzetiségi tömegek beolvasztására szánta s a magyarság iskolázását elhanyagolta.

Nagy és nemzeti öntudattal biró tömegeket az iskola nem képes beolvasztani. Még akkor sem volna képes, ha megtanitaná magyarul. A nemzetiségi izgatók mind tudnak magyarul. Posenben minden lengyel gyermeket kényszeritett az állami hatalom a német nyelv elsajátitására, hisz még a hittant is németül adják elő a lengyel iskolákban. A pozeni kérdés még sincs megoldva s a lengyelek nincsenek beolvasztva. Sőt az állam nyelvének kényszerü elsajátitása mellett csak annál inkább kifejtik saját nemzeti kulturájukat. Az iskolának csak akkor van igazi hatása ha együtt tanitja az állam nyelvét és a hazafiságot. Ez azonban csak ott lehetséges, a hol az iskola magyar társadalomra is támaszkodik. Erős magyar társadalom be tudja vinni a nemzetiségek lelkébe a hazafiságot is. A magyar nemzeti kulturai politikának tehát a magyar centrumokból kell kiindulni s lépésről lépésre előrehaladni a sötét nemzetiségi tömegek felé, mig végre ezek is felbomlanak a kulturai és gazdasági élet hatása alatt s létesül

az a nagy átalakulás, hogy a magyar nemzeti állam alapjai messze kiszélesednek s az alapok végül a geográfiai határokkal esnek össze.

A nagy és nehéz munkát azonban későn kezdtük. Közel 40 év eszmeküzdelmének ez a munka legfőbb eredménye. A jelenek és jövőnek, a hatalmas és erős magyar államnak programja.

*

Beksics Gusztáv nem fejezhette be tanulmányát. Május 7-én elkövetkezett váratlan halála kiütötte kezéből tollat. Irásai közt találtuk a tervezett fejezetek cimét Bánffy kormányzatának további jellemzéséről, az obstrukcióról, Széll Kálmán koráról, melynek tárgyai az obstrukció leszerelése, a fuzió, az 1899. XXX. t. c., a kuriai biráskodási törvény, az inkompatibilitási törvény, Darányi és Wlassics magyarositó törekvései és Széll Kálmán bukása stb. lettek volna. A gondviselés nem engedte meg, hogy befejezhesse munkáját, melyhez annyi buzgalommal, szeretettel és hivatottsággal fogott hozzá.

3 2044 017 958 851

